

??????

Miért éppen két nappal augusztus 20-a előttré időzítették a hatalomátvételt?

Miért az a Janajev vezette e puccsot, akinek alelnökké való megválasztásakor, tavaly decemberben, Gorbacsov minden követ megmozgatott a siker érdekében?

Van-e jelentősége annak – ismerve bizonyos történelmi előzményeket –, hogy egy nappal az új államszerződés aláírásának tervezett napja előtt Gorbacsov szabadságra ment?

Mit tudott-tudhatott-sejtett-sejthetett* Gorbacsov a készülő akcióról? És mit tudott-tudhatott-sejtett-sejthetett* Borisz Jelcin minderről? Hogyan volt ideje Jelcinnek, minden eshetőségre felkészülve, felállítani és biztonságba helyezni egy 22 fős "tartalékkabinetet", "valahol Oroszországban"?

Ha ez egy igazi puccs volt, hogyan volt ideje Jelcinnek bármit is csinálnia?

Mit akartak "a nyolcak" a hatalomátvétellel, mi volt a programjuk? Kinek használt, kinek szolgálta érdekét és kinek jött végül is jól a puccs?

Ki ugratott be kit ezzel a puccsal? Miért lett öngyilkos Pugo és Ahromejev?

Miért nem lett öngyilkos Krjucskov és Janajev?

Az első nap:

a nyugati vezetők miért nem fejezték ki aggodalmukat a honaikban oly népszerű Gorbi személyét öletően? Kohl kancellár úr miért nyilatkozta azt, hogy az új hatalom elismerésének feltétele a megkezdett reformfolyamat folytatása és a megkötött nemzetközi szerződések betartása?

Thürmer Gyulának miért kellett már akkor teljes mellszélességgel kiállnia az új vezetés mellett, amikor még alig letetett tudni akármit is a fejleményekről és a célokról?

Mit tudott-tudhatott-sejtett-sejthetett* Thürmer Gyula?

Antall József – a 15 millió magyar atyja –, miért örült annak, hogy a Varsói Szerződés feloszlásáról szóló dokumentumot szovjet résztől Janajev, és nem Gorbacsov írta alá?

S két nap múlva ugyanő, miért panaszkodott arra, hogy több millió tévénézőnek nincs humorérzéke, mivel nem értették meg, hogy ő csupán viccelt, amikor a fentebbi kijelentést tette?

(Miért vesztették el a magyarok – kevesebb, mint 15 millióan –, a kormány hivatalba lépése óta a humorérzéküket?)

Vajon Kelet- és Közép-Kelet-Európában meddig lehet még szabadon mindenféle kérdéseket szabadon feltennünk?

*: a nem kívánt rész törlendő

1991. szeptember

rumpu(n)cs

Az alábbi leírások egy kis ízelítőt adnak a nyári táborunkban elhangzott előadásokból. A tábor részletes programját a "Kronika" rovatunkban közöljük.

Miszlivetz Ferenc:

A kelet-európai integráció esélyei

A 80-as évek végére végérvényesen felbomlott a bipoláris világrendszer. Az örült fegyverkezési hajsz a Szovjetuniót a végsőkig kiderítette és végül összeroppantotta, de az Amerikai Egyesült Államok gazdasága is kifulladt a fegyverarzenálokat tébolyult módon "felhizlaló" versenyfutásban. A Szovjetunió gazdasági megroggyanása, elhatalmasodó belső válsága és a problémákra újfajta válaszokat kereső, Gorbacsov nevével fémjelzett peresztrojka megindulása kedvező feltételeket teremtett e közép-kelet-európai változások számára is.

1987-88-ban ezekben az országokban a nacionalista credo még egyáltalán nem volt domináns. A magyar ellenzéki mozgalmak igen jó kapcsolatokat ápoltak pl. a Charta 77-tel, vagy a Szolidaritással. Egy új közép-kelet-európai integráció megteremtésére igen kedvezőnek látszottak a lehetőségek.

Ekkor még valamennyi magyar társadalmi mozgalmat, a civil társadalom létrejöttének, a társadalmi csoportok fokozódó aktivitásának reménye hatatta át. Am a civil társadalom gyors megszerveződése csupán vízió volt, nem realitás. Újra megjelent, mint már annyiszor a magyar történelem során, az ún. Mohács-szindróma. Válságban, az összefogás helyett, a széthúzás tendenciái erősödtek fel, az individualizálódás, a társadalmi atomizálódás folyamatai indultak meg. A társadalmi csoportok önszerveződését akadályozta a Kádár éra örökségeként hátramaradt értékvesztettség, megfélemlítettség, a munkához való viszony elsilányulása, a munkaerkölcs erőteljes eróziója, kiüresedése. A szabadság a "felelőtlenség szabadságává", a demokrácia a "botrányok demokráciájává" torzult.

Ahogy a gyors felzárkózás liberális álma semmivé foszlik, és a "szabad piac mindent megold" együgyű receptje még inkább elmélyíti a válságot, valamint a hidegháborús paradigmán csak nehezen túllépő fejlett ipari országok gazdasági és pénzügyi támogatásába, segítségnyújtásába vetett hitek és illúziók köddé foszlanak, mindinkább s múltba révedő, e társadalmi kohéziót, integrációt a XIX. sz.-i nemzetállami ideák szerint megteremteni igyekvő, és a nacionalizmust felszító konzervatív ideológia válik meghatározóvá. A nacionalizmus a múlt században kétségtelenül igen progresszív történelmi szerepet játszott, és az ellenzék számára is a szellemi energiák kimeríthetetlen forrásának

bizonyult a nemzeti sajátosságokat elnyomó szovjet-típusú társadalom megreformálásáért vívott harcukban. Am a 80-as évek végén felszínre törve elszabadul a nemzeti szellem, és mind arrogánsabbá, agresszívebbé válik, akadályozva a nyitott társadalom kibontakozását. Az e nemzeti szellem, amiről Széchenyi és Vörösmarty valaha álmodtak, fölötte áll a mai nacionalizmus alacsony, korlátolt, anyagiasság szemléletének, sőt lényegében állatias szellemének, melyet pl. Csurka István is képvisel, s amely faji alapon kreál új ellenségképet. Az előadó hangsúlyozta, hogy a mai modern világgazdaságban ez lényegében az abszolút szuverenitás dogmáját is magában foglaló nézetrendszer retrográd és anakronisztikus, mégis szinte szükségszerűen tölti be a pártállamok utáni űrt.

Mivel a civil társadalom nem szerveződött meg, nem ellenőrzi a politikát, lényegében az elitek hatalmi harcára, ideológiák harcára redukálódik a politika. Ma az új hatalmi elitek számára (melyek alól kivonult a társadalom, és nem találják osztálybázisukat) egy kikezdehetetlen, nemzetközileg is elfogadott és a legitimitást is biztosító ideológia találása élet-halál kérdés. Erre a szerepre a legalkalmasabbnak a liberális és a szociáldemokrata eszmerendszerrel szemben a nacionalizmus látszik egy erőteljes katolizációval kiegészülve. Nem véletlenül nyalogatta körbe és cipelte végig az országon – mint holmi kegytárgyat – a Szentatyát a belügyesek, a katonák, a pápai gorillák, smasszerek és spionok siserehada. (Pedig a vallások különösen a keresztény – rendelkeznek már kiértékelhető gyakorlattal, és figyelmeztető kudarcok bizonyosságával, hogy "nem intézményes megvalósulásukban van az igazi történelmi szerepük, hanem a lét higiéniájukban".) Különösen tragikus, hogy mivel a fejlett ipari országok – erősen politikai motivációjú – Marshall segélyhez hasonló, kiadós tőkeinjekcióval nem akarják (vagy talán források hiányában nem is tudják?) szanálni és integrálni a közép-kelet-európai gazdaságokat (legfeljebb azoknak: csak a morzsáit), így nemzetközi polgárjogot nyert a nacionalizmus.

Egyelőre a társadalom nem nagyon reagál a nacionalista kurjongatásokra (mint ahogy korábban a nagy történelmi Magyarország víziója sem hatotta át igazán a társadalmat), ám a nacionalizmusok egymást igazolják és gerjesztik, így a jövő nem túl sok jóval kecsegtet. Ráadásul a lesüllyedő társadalmi rétegek hisztérikus dühkitörései és kétségbeesett reakciói kiszámíthatatlanok. Közép-Kelet-Európában mindenütt a terror, a félelem, a növekvő feszültségek, a társadalmi hisztéria tünetei mutatkoznak.

Kapitány Gábor:

Utópiák védelmében

A 70-es 80-as évek lassan, de biztosan mélyülő válságában egymás után születtek a figyelemfelkeltő művek (Liska-modell, kommunárváros, Lóránt Ferenc pedagógiai kísérlete és Tütő László koncepciója stb.), melyek különböző elméleti és politikai irányokból a társadalmi lét különböző területein hasonló kérdéseket boncolgattak. Hogyan működhet egy ideális társadalom, amely tagadja a bürokráciát, az öngazgatás és az önkormányzat elve alapján alulról szerveződik, amelyben az egyén valóban megtalálja a helyét? A szellemi próbálkozások egyike sem tisztázta azonban, hogy az adott társadalmi viszonyokból, milyen úton lehet eljutni az elképzelt állapotokba.

Bár Kelet-Európában divat a múlt felé fordulni, mégis a hosszú pangás új perspektívák igényét kelti életre, esetleg új koncepciók megalkotását. Erre tett kísérletet előadásában Kapitány Gábor, aki a fennálló formációelméleti értelemben vett meghaladásában látja a megoldást. A "létezett szocializmus" nem jelentett új termelési módot a kapitalizmussal szemben, mivel az igazi átalakulás a munkásosztály megszűnését tételezi fel. A pártértelmiségek ahelyett, hogy ezen fáradoztak volna, képmutató módon hivatkoztak a munkásosztályra, idővel pedig mehtagadták.

Kapitány Gábor víziója: a tőkés társadalommal szembeni alternatíva a szellemi termelési mód, amely humanisztikus kritikája a kapitalizmusnak. Az informatikai forradalom, az értelmiség szerepnövekedése, és általában az értelmiségi eszmények terjedése egy-egy jel a szellemi termelési mód felé. A tőke logikája a versenylogika, míg az új termelési mód logikája: a kooperáció. A szellemi termelési mód még nem látszik tisztán, valamint a világméretű és regionális gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségek akadályai is áthidalhatatlannak tűnik, vagyis az átmenet problémája még az előadó előtt sem tiszta. Az említett jelek viszont olyan tendenciát vetítenek előre, melyet a neokonzervatív hullám csak látszólag fojt el, ahogy a reneszánsz polgárosodását is csak időlegesen árnyékolta be a barokk feudalisztikus restaurációja.

Rostoványi Zsolt:

Észak Dél ellen?

Természetesen ez a Vernétől kölcsönzött mottó szószerint nem terjeszthető ki a világgazdaságra, de talán utal a gazdag észak és a szegény Dél korántsem problémamentes viszonyára. Rostoványi Zsolt előadásának középpontjában a fenti probléma történeti

áttekintése és aktuális megjelenési formáinak vizsgálata állt.

Az Észak-Dél kategóriapáros a II. világháború után jött létre, de csak a 70-es években vált divattá. Az észak fogalma nem volt egyértelműen körülhatárolva: a kutatók egy része csak Nyugat-Európára és Észak-Amerikára értette, a kutatók másik része Kelet-Európára is. Napjainkban általában 3 pólust lehet megkülönböztetni: a Nyugatot (más szóval észak), Keletet, és végül Délt.

A Föld 172 országa közül 24 északon van, 125 Délen. Északon az összlakosság 16 %-a, Délen 66 %-a él, míg a világ termelésének 61 %-a Északon koncentrálódik, 20 %-a pedig a periférián.

Történetileg az Észak-Dél konfliktus felvetése az 1960-as évekre esik. Az UNCTAD első kongresszusán a Prebish-jelentés már foglalkozik a perifériát súlytó cserearányromlással és eladósodással. 1974-ben az ENSZ rendkívüli közgyűlésén már megfogalmazódik az "Új nemzetközi gazdasági rend" gondolata, amit a fejlett országok is támogattak. Az "Új nemzetközi gazdasági rend" a következő elveket foglalta magában:

1. a viszonyosság nélküli preferencia elve, ami egyoldalú gazdasági kedvezményeket biztosított a Dél számára,
2. termelői társulások joga (ez tulajdonképpen az OPEC szentesítését jelentette),
3. integrált nyersanyagprogram,
4. a transznacionális vállalatok működésének szabályozása,
5. indexelés (a szegény országok exporttermékeinek árát az importtermékek árávaltozásához kívánták volna igazítani – a fejlett országok visszautasították ezt az elképzelést).

Az első és második olajárrobbanás után a protekcionizmus, befelé fordulás jellemezte a fejlett országok gazdaságpolitikáját. Ekkor az volt a koncepció, hogy nincs szükség nemzetközi beavatkozásra, hanem a fejlett országok gazdasági növekedése maga után húzza a Dél gazdaságait is.

A kelet-európai átalakulások után a Dél országai féltékenyen figyelik a nyugati segélyek irányát. A segélyek irányának esetleges megváltozásánál komolyabb probléma az, hogy a Nyugatnak egyre kevésbé állnak rendelkezésre erőforrások segélyezési célokra. Ez egyaránt sújtja Keletet és Délt is. A megoldást a Dél szóarára valószínűleg az önerőre támaszkodás politikája, vagyis a Dél-Dél együttműködés nyújtaná, kiegészülve a nyugati technikai-kulturális segítséggel. Ez egyben kitörést jelentene a konzervatív tradicionális és doktriner, nyugatmásoló modernizáció dichotómiájából. A két tényező sikeres összekapcsolására látványos példát az újonnan iparosodott országok nyújtanak. A délkelet-ázsiai országok sajátos kultúrájukat eredményesen használták fel a világpiacon versenyben.

F. Z. – H. J. – T. Zs.

Ernst F. Schumacher:

A kicsi szép (Small Is Beautiful)
(KJK, 1991.)

Megint egy megkésve kiadott klasszikus. Schumacher könyve 1980-ban jelent meg Londonban, de ha az egyes korábban írt fejezetekhez viszonyítjuk a hazai kiadást, akkor még nagyobb a lemaradás – és hát megint csak a pártállam miatt.

Mire számíthat, aki a hosszan tartó, türelemmel viselt várakozás után végre kezébe veheti Schumacher – Dimitrov téri békaperspektívából nézve: Zsolnai László legjobb külföldi tanítója – világhírű művének első magyar változatát? Könnyed, egyszerű, közérthető stílus; magabiztos, ellentmondást nehezen tűrő szófolyam; merész, de megkérdőjelezhetetlen asszociációk. Kopátsy Sándor írásaira emlékeztető előadásmód. (Valami ilyesféle: "ezzel kapcsolatban most lefektetek öt alapelvet.")

Esszégyűjteményről van szó, melyben előfordulnak ismétlések, és nem teng túl az egzaktitás sem, de mindez nem zavaró. Zavaró viszont, és remélhetőleg a második kiadásra kiküszöbölhető néhány fordítási hiba, melléfogás. (Ezek felsorolása az eredeti angol szöveg ismerete nélkül is nagy találati valószínűséggel megkockáztatható. Úgy mint: "természetes tőke" szerepel "természeti tőke" helyett (13. oldal), "módszeresen" szűk látókörűek módszertanilag helyett (42. o.), a "nemzet" dolgozó népessége az országé helyett (116. o.), "hatékonysági vizsgálat" hatásvizsgálat helyett (255. o.). Magyarul nem szokás "futtatni" a gazdaságot, csak működtetni, még ha megtévesztő is az angol ige (56. o.). A munkanélküliek inkább reményvesztettek, mintsem "kétségbeesettek" (178. o.). Materializmus helyett néha jobb anyagiasságot írni, ha nem egy filozófiáról, hanem egy szemléletről van szó; és magyartalannak hat az "élelmiszer-készítők" kifejezés is. Az emberi munka nyilvánvalóan nem a "gazdaság", hanem a gazdagság alapvető forrása – ez valószínűleg sajtóhiba (54. o.). Mint ahogy a John Kenneth Galbraith könyvére való hivatkozás is: The New Industrial Estate (215. o.). Ez utóbbi szép, "freudi" elírás, hiszen így is értelmes a cím: Galbraith valóban úgy írt Az új ipari államban (The New Industrial State) a menedzserekből, mérnökökből álló technostruktúráról, mintha az már-már egy új-rend lenne.)

No de fontosabb most szólni a tartalmi kérdésekről, hiszen ez az, amire oly rég vártunk, s amit a szűkszavú interpretációkból olyannyira félreérthettünk. Van ebben valami orwelli vonás. Az 1984-ről csak azt hallottuk, hogy "kíméletlen bíráló a totalitárius pártállammal szemben". Aztán hozzáférhetővé vált ez is, meg az Állatfarm is, és kiderült, hogy Orwell korának nyugati társadalmára nézve sem hízelgőek ezek a művek. S amikor a spanyol polgárháborúról szóló riport is megjelent, egész másnak láttuk már a szerzőt, mint amilyenek az első hírek hallatán elképzelhető volt.

Schumacherről már régóta tudtuk, hogy "ő" volt az, aki a hetvenes

években annyira dicsérte a kisvállalkozásokat". Talán egy kicsit ő is segített felismerni, hogy számunkra sem a Csepel Művek és az LKM az igazi. A könyvet olvasva azonban a kisvállalkozás melletti érvelés majdhogynem marginálisnak mutatkozik. A magánvállalkozás apológiája helyett a tőkés társadalom és gazdaság mélyreható bírálatát vagyunk kénytelenek tanulmányozni, és Schumacher mint valami "intuitív szocialista" áll elénk.

Melyek Schumacher kapitalizmuskritikájának főbb elemei?

Szerinte a modernség még nem jelent fejlettséget. Nem igaz az a sokak által megkérdőjelezhetetlennek tartott axióma, hogy korunk nyugati civilizációja a termelés kérdéseit megoldotta. Erre mindenképp előtt a hatalmas pazarlás világít rá. Az emberek cselekvését a mohóság, az irigység és a fényűzés vezérli, és pedig távolról sem a legkívánatosabb irányba. Ennek oka, hogy a piaci mechanizmus mindent a pénz nyelvére fordít le, minden létező dolgot egyetlen szempontból vizsgál: mennyiért lehet megvenni. Egyetlen érinthetetlen érték van: a nyereség. "Mondd azt egy dologról, hogy erkölcstelen vagy csúf, hogy lélekölő vagy lealacsonyítja az embert, hogy veszélyezteti a világbékét vagy az eljövendő nemzedékek jólétét – nos, addig, amíg nem bizonyítottad be, hogy 'gazdaságtalan', valójában nem kérdőjelezted meg a létezéséhez, a növekedéshez és a gyarapodáshoz való jogát." (41.o.)

Súlyosbító körülmény, hogy a rendszer működtetői nem megszüntetni, hanem tagadni, elleplezni próbálják e nyereségközpontúságot, igyekeznek emberinek és szociálisnak mutatni a viszonyokat. Például a fogyasztói társadalom illúziója segítségével, ami viszont nyugodtan hasonlítható a kábítószer-fogyasztáshoz. A piac az általános felelőtlenség eluralkodását is jelenti. A pénzközpontúság a maga egyszerű arcára formálja a gazdaság szereplőit. "Nem véletlen, hogy a sikeres üzletemberek gyakran megdöbbenően primitívek; olyan világban élnek, amelyet .ez a leegyszerűsítési folyamat primitívvé tesz." (262. o.) A nagyvállalatok vezetői, tulajdonosai kezében pedig túlonként is nagy hatalom összpontosul, emberek tömegei válnak kiszolgáltatotté nekik.

Még sokkal súlyosabb e helyzet a harmadik világ országaiban, ahol e kapitalista rendszer kettős társadalmat hoz létre, ultramodern szigetekkel az elmaradottság tengereiben. E társadalmak gondjait nem oldja meg az idő. éppen ellenkezőleg: a jelenlegi tendenciák – folytatódása katasztrófákhoz vezethet. A helyzetet súlyosbítja a nem szándékos neokolonializmus, vagyis hogy a gazdag országok a problémák kellő megértése nélkül erőbáznak segíteni, és csak még nagyobb károkat és függőséget idéznek elő. "A szegény országokban viszont a tanult emberek, ez a rendkívül kiváltságos kisebbség, túlságosan is gyakran a gazdag társadalmak divatját követik – ez a nem szándékos neokolonializmus egy másik formája –, és minden problémára érzékenyek, kivéve azokat, amelyek honfitársaik szegénységét érintik. Nekik erős irányításra és indíttatásra van szükségük ahhoz, hogy saját társadalmuk sűrű problémái felé forduljanak." (206. o.)

És végül teljesen elhibázott alapokon, hibás feltételezéseken nyugszik a modern társadalomtudomány. Mindenek előtt a közgazdaság-tudomány, mely a

jelenlegi anyagi, természetellenes, és a többnyire embertelen viszonyokat igyekszik igazolni. Képviselői általában el is felejtik megvizsgálni: "vajon a modern közgazdaságtan által felvázolt gazdasági fejlődés útja nagy valószínűséggel oda vezeti-e őket, ahova eljutni szándékoznak." (62. o.) Nem jobbak a természettudományok sem, hiszen például az atomfizika az erőszak erősödése felé taszítja a társadalmat.

S ha észleli is a problémákat az értelmiség, többsége "előre menekül", gyógyszernek szánt megoldásaival olajat önt a tűzre. Ennek példája a nálunk is általánossá vált köztulajdon-ellenesség. "A köztulajdon kategorikus elvetése a magántulajdon kategorikus igenlését jelenti. Ez pontosan olyan dogmatizmus, mint a legfanatikusabb kommunisták ellenkező irányú dogmatizmusa. Csakhogy, míg minden fanatizmus értelmi fogyatékosra utal, addig ha valaki teljesen bizonytalan célokat tűz maga elé, és fanatikusan ragaszkodik bizonyos eszközökhöz a cél elérése érdekében, ez már merő gyengeelméjűség." (265. o.)

Schumacher a "rend és szabadság" páros kritériumát szem előtt tartva vázolja fel programpontjait.

Mindenekelőtt itt van a közismertté vált kisléptékűség. Ez azonban nem kisvállalkozásokat jelent, hanem az óriásvállalatok szervezetének tagolását, decentralizálását is. A lényeg az, hogy az ember valódi igényeihez illeszkedő, általa áttekinthető egységek jöjjenek létre. Schumacher nem abszolutizálja a kis méreteket, a maga szerepében elismeri a nagy és a közepes létjogosultságát is. Ezért végső válasza a méret kérdésre nem lehet más, mint egy határozott "attól függ". "Milyen lépték a megfelelő? Ez attól függ, mit kívánunk csinálni." (67. o.)

A szövegek számos részlete enged arra következtetni, hogy a lépték körüli érvelés mögött tulajdonképpen az húzódik meg, hogy Schumacher a méret problémájaként érzékeli a tőke és munka ellentétét. Hosszasan fejtegeti például, hogy az emberiség és a munkalehetőségek biztosítása érdekében maximálni kell a munkahelyenkénti tőkebefektetés átlagos összegét, vagyis hogy az egy alkalmazottra eső tőkemennyiség ne lehessen túl nagy. (Ez persze nem egzakt, és mellel egy modern gépromboló jelszónak is beillik.) Az elkerülhetetlenül létező nagy szervezeteknél a társadalmi tulajdon biztosíthatja az emberléptékűséget – tudhatjuk meg a szövegből. Ugyanerre utal a Scott Bader *Commonwealth, egy a tulajdonosa által társadalmisított vállalat történetének* példaértékű elbeszélése is. "A kicsi a szép" jelszava tehát végül is azt jelenti: "Éljen a munka!"

Az áttöréshez mindenképp előtérbe kell szüntetni a gyökeres szemléletváltásra van szükség. A közgazdaságtudomány középpontjába a maradandóság kritériumát kell állítani. Az ökonómiának magába kell integrálnia a bölcsesség gondolatát, de ugyanakkor magának is a bölcsesség egyik ágává kell válnia (aminek egyébként eredetileg indult). A tudomány vegye az irányt a szervesség, a gyengédség, az erőszakmentesség, az elegancia és a szépség felé. Az oktatás teljes embereket neveljen, és építse újjá a metafizika rétegeit.

Hogyan segítsenek magukon a szegény országok? Számukra az önerőre való

támaszkodás lehet az egyetlen cél. Az export-orientáció semmiképpen nem megoldás (gondoljuk csak meg, a világtársadalom egésze sem exportorientáltan fejlődik). Legfőbb prioritás az, hogy mindenkinek legyen munkája. Nélkülözhetetlen a fejlesztési politika kidolgozása, a regionális fejlődés irányainak megállapítása. Nem kell hajszozni az élenjáró technikát, mert az túlzottan csökkentheti a munkahelyek számát, és amúgy is igen körülményes a meghonosítása az elmaradott viszonyok között. Fokozatoságra van szükség, "köztes technikára". Oktatás, szervezés, fegyelem.

A szegény országoknak szóló ajánlások kísértetiesen hasonlítanak az újbalodali marxista Samir Amin "delinking"-konceptiójához. Nem is beszélve az alábbi szövegrészletről. "A gazdasági fejlődés valami sokkal szélesebb és mélyebb dolog, mint a közgazdaságtan, nem is szólva az ökonometriáról. Gyökerei kívül esnek a gazdasági szférán. Az oktatásba, a szervezésbe, a fegyelembe, ezen túl pedig a politikai függetlenségbe és az önerőre támaszkodás nemzeti öntudatába nyúlnak vissza. Nem 'állíthatják elő' ügyes oltási művelettel külföldi műszaki szalonberek vagy a bennszülött elit, amely különben is elvesztette kapcsolatát a közönséges emberekkel. A gazdasági fejlesztés csak akkor sikerülhet, ha széles, népi 'újjaépítési mozgalom' hordozza, ahol is a fő hangsúly az egyes emberek lendületének, lelkesedésének, értelmének és munkaerejének teljes felhasználásán van: A siker nem érhető el valamiféle, a tudások, a műszaki emberek vagy a gazdasági tervezők által előidézett mágiával. Csak az egész népesség oktatását, szervezését és fegyelemre nevelését magában foglaló növekedési folyamat eredménye lehet. Bármi, ami ennél kevesebb, szükségképpen kudarccal végződik." (209. o.)

Vessük össze a fenti üzenetet az alábbi részlettel. "Melyek azok a fő erők, amelyek ... biztosították számunkra ezt a történelmi győzelmet?

Ez az erő, mindenekelőtt, a munkások és kolhozparasztok milliós tömegeinek aktivitása és önfeláldozása, lelkesedése és kezdeményezése, azoké a munkásoké és kolhozparasztoké, akik, a mérnökökkel és technikusokkal egyetemben, hatalmas energiát tejtettek ki a szocialista verseny és az élmunkás-mozgalom kifejlesztése érdekében. Kétség nem férhet hozzá, hogy anélkül célunkat nem tudtuk volna elérni, egy lépéssel sem tudtunk volna előrehaladni." E szövegrészlet Sztálintól való, 1933. január 7-ei, Az első öt éves terv eredményei című előadói beszédéből. Schumacher csak nem sztálinista?

Schumacher nem sztálinista, és nem is marxista. Természetesen aki a kapitalizmust bírálja, az sok hasonlóságot mutat Marxszal. Így van ez például Schumacher totalitásigényével, a nyelvről és a gondolkodásról tett filozofikus megjegyzéseivel, az elidegenedés problémájának hosszas boncolgatásával, a piaci érték és a dolgok "valódi természetének" szembeállításával, a mennyiség uralmának bírálatával. Schumacher hallott már valamit harangozni a marxi értékelméletről, ezt bizonyítja az alábbi részlet: "...elidegenedtünk a valóságtól, és hajlunk rá, hogy értéktelennek tartsunk mindent, amit nem mi magunk hoztunk létre. Még a nagy Marx doktor is áldozatul esett ennek a végzetes tévedésnek az úgynevezett 'munka-értékelmélet' megfogalmazásakor." (13. o.) Schumacher

tehát azt sem ismeri fel, hogy ugyanazt bírálja a kapitalizmus értékrendszerében, amit Marx bíralt – száz évvel korábban, és jóval precízebb tudományos kifejtésben.

Érdekes ellentmondás, hogy Schumacher számára Marx ökonomista, ugyanakkor viszont a szocializmus azért érdekes számára, mert "nem gazdasági értékeket képvisel" (261. o.) Míg tehát Marx szocializmusa alapvetően egy a tőkésnél magasabb rendű termelő mód (tehát masszívan gazdasági kategória), addig Schumacheré – idealista következetességgel – alapvetően kulturális eredetű, még ha programja megint csak a marxit idézi. "Nem a gazdaság forog kockán, hanem a kultúra, nem az életszínvonal, hanem az életminőség. A gazdaságról és az életszínvonalról ugyanúgy gondoskodhat a kapitalista rendszer is, ha egy kis tervezés és újraelosztó adóztatás mérsékli a hatásait. Ám a kultúrát és általánosságban az élet minőségét ez a rendszer ma csak lealacsonyíthatja.

A szocialistáknak azon kellene igyekezniük, hogy az államosított iparágakat ne egyszerűen csak a tőkésnek lepipálására használják – ebben a kísérletükben vagy sikerrel járnak, vagy sem –, hanem hogy kifejlesszék az iparirányítás demokratikusabb és emberhez méltóbb rendszerét, a gépek emberibb alkalmazásának lehetőségét, valamint az emberi leleményesség és erőfeszítés gyümölcseinek értelmesebb felhasználási módját. Ha ezt meg tudják tenni, akkor a jövő a kezükben van." (268. o.)

Bár a Schumacher által érintett problémák javáról (ökológia, harmadik világ, munkaszervezet, stb.) az írások születése és a magyar kiadás között eltelt időszakban sokkal alaposabb, érettebb munkákat is olvashattunk már, mégis szükséges állomás e könyv tanulmányozása egy olyan időszakban, amikor majdhogynem a nulláról kell kezdeni a kritikai társadalomtudomány újjáépítését. Még akkor is nagy szükség van rá, ha a szöveg túlnyomó része Marx előtti szemléletet tükröz. Erre utal a fel-felbukkanó technikaellenesség és romantika, a keresztény alapokra, a hét bűnre, a hitre való hivatkozás, a buddhista közgazdaságtan dicsérete, a "noblesse oblige" elvének átültetése az emberiségre, vagy Malthus megidézése az erőforrások tárgyában ("az anyagi fogyasztás végtelen növekedése egy véges világban képtelenség", 125. o.). Némi csalódást kelt a végkövetkeztetés egyszerűsége: „Mindannyian munkálkodhatunk azon, hogy rendbe tegyük saját házunk táját.”(304. o.) E szentferenci szentencia meglehetősen sovány konklúzió a hegyeket mozgató elemző fejezetek után.

Intuitív, idealista szocializmusával Schumacher az Igazak Szövetségének késői leszármazottja. Egy helyütt szó szerint le is írja, könyvében: "minden ember testvér" (66. o.). Innen pedig már csak egy lépés a tudomány. Egy kopernikuszi fordulat ...

Andor László

EZ IS MEGJELENT...

Nagy Pongrác: Készül a magyar gazdasági csoda?
(KJK, 1990.)

A könyv elején a szerzőről közölt életrajzi adatok előrevetítik a későbbiekben olvasható eszmefuttatások színvonalát. Nagy Pongrác ugyanis a híres London School of Economics-on szerzett közgazdasági diplomát, s pályafutása során dolgozott az OECD, az IMF és az ENSZ megbízásából. Ebben e könyvben a gazdag tapasztalatokra támaszkodva mond véleményt hazai gazdasági folyamatainkról, a gazdaságpolitika teendőiről. Noha gyakorlatilag egy cikkgyűjteményről van szó (melyben ebből kifolyólag számos gondolat ismétlődik, de ez persze nem baj), indíttatása miatt a kötet a másfél évvel korábbi Kornai-röpirattal hozható rokonságba. Kornai János akkor hősiesen szállt szembe a mindent elsötétítő ortodox közgazdasági liberalizmussal, bár ő maga is ragaszkodott számtalan szabadpiaci dogmához. Nagy Pongrác még tovább halad az ideológiai merevség felől a valós problémák irányába, ami a jelenlegi körülmények között csaknem egyedülállóan érdekessé és értékessé teszi munkáját.

Az elemzés talán a legfontosabb erénye (melyből aztán további pozitívumok származnak), hogy a szerző gazdaság- és társadalomképe gyökeresen különbözik a nálunk eluralkodott thatcheri-friedmani állásponttól. Nagy Pongrác felismeri, hogy az új gazdasági rend alapkérdése a tőke-munka ellentét problémája, s erre a tulajdonviszonyokról szóló fejezetben körültekintő választ igyekszik adni. Nézete szerint a tulajdonreformot ("privatizációt") oly módon kell végrehajtani, hogy az ne élezze ki a tőkés és bérmunkások konfliktusát, és ennek érdekében a termelőeszközök jelentős hányadát a dolgozók tulajdonába vagy ellenőrzése alá kell helyezni. A legmegfelelőbb az lenne, ha első lépésben minden vállalat részvénytársasággá alakulna, s a munkásoknak prémium gyanánt osztanák a – meghatározott ideig el nem idegeníthető – részvényeket. Nincs szükség kampányszerű kiárúsításra, de a részvényt piacon nyilvánvalóan bárki hozzájuthat egy vállalat részvényeinek meghatározott hányadához.

Nagy Pongrác véleménye eltér azoktól a jelszavaktól is, amelyek az állam gazdasági szerepvállalását kívánják minimumra korlátozni. Szerinte az állam feladata válaszolni a következő kérdésekre: "Milyen lesz az új gazdasági mechanizmus?"; "Milyen legyen az új magyar nemzetgazdaság profilja?"; "Milyen legyen a különböző tájak és az egyes országrészek gazdasági jellege?" Ez persze nem csak azt jelenti, hogy a kormány feladata a gazdasági reformfolyamat vezérlése, a struktúrapolitika és a regionális fejlesztés, hanem azt is, hogy a kormány nem háríthatja el magától a felelősséget e folyamatok alakulásáért, s nem mondhatja, hogy a "piac" formálta ilyenné az összképet, azért pedig igazán nem lehet senkit felelősségre vonni. Ugyanakkor a szerző konkrét területeket (engedélyeztetési eljárások, adatnyilvántartása átfedések, stb.) jelöl meg, hol kell az államigazgatás vadhajtasait visszavagdosni, tekintettel a bürokrácia gyakran pazarlásnak minősülty költségességére, s

az új kezdeményezéseket, változásokat fékező és elfojtó hajlamára.

Különösen értékesek a kötetben a külföldi tőkéről, az adósságkezelésről, a Nemzetközi Valutaalapról szóló fejtegetések. Nagy Pongrác szerint teljesen alaptalanul terjedt el az országban az a nézet, hogy "az ország gazdaságát csak a külföldi tőke húzhatja ki a csávából". E kérdésben igen nagy felelősség terheli a Németh-kormányt, mely megkezdte a termelő vagyon elkótyavetyélését, s a külföldi befektetőket indokolatlanul előnyben részesítő szabályozást alakított ki, utat nyitva a spekuláció és a rablógazdálkodás előtt. Hasonlóképp irracionális logika vezeti a jelenlegi adósságkezelést is, miszerint "A külföldi adósságszolgálatot teljesíteni kell, hogy megőrizzük hitelképességünket. Hitelképességünk megőrzése pedig azért szükséges, hogy kölcsönöket tudjunk felenni az adósságszolgálat teljesítésére." Nagy Pongrác szerint a jelenlegi pénzügypolitika mellett e folyamat előbb-utóbb szükségszerűen az összeomláshoz vezet, az adósság-léggömb egyszer menthetetlenül elpukkan, amit jobb megelőzni egy másfajta adósságkezelési stratégiával, mely jobban épít a gazdasági diplomácia kedvezményeket kieszközölő lehetőségeire. Már csak azért is indokolt ilyen irányban tájékozódni, mert a Valutaalap a 80-as évek során számtalanszor bizonyította, hogy alkalmatlan az adós országokra nézve kedvező gazdaságpolitika kialakításában való közreműködésre, s hogy tevékenysége, tévedései rendszerint katasztrofális károkhoz vezetnek.

Az alapvető pozitívumok mellett néhány vitatható tézis is kiemelhető a könyvből. A szerző például axiómaként kezeli azt, hogy "a gazdasági fellendülés legfontosabb tényezője a magánvállalkozás". Ezt nem ártana valahogy bizonyítani. "Már két év óta a magánszektor a gazdaság egyetlen dinamikus tényezője" – olvashatjuk. Igen ám, de ez éppen egy ellenérv, hiszen ugyanebben a két évben, amikor a magánszektor dinamikusán nő, a GDP stagnál vagy csökken, az infláció gyorsul, a munkanélküliség meredeken nő, nem is beszélve arról, hogy a teret nyerő magánszektor ma kizárólag azért tűnik hatékonyabbnak, mert a Németh-féle szabályozás lehetővé tette, hogy élelmes vállalatvezetők a termelési vertikumból a maguk számára kihalásukat a legjövödelmezőbb egységeket, meghagyva e többi az államnak és a dolgozóknak.

Különösen felszínesek a pártállam gazdasági rendszerére vonatkozó megállapítások. "Eddig volt központilag kigondolt, központilag irányított, a legapróbb részletekre kiterjedő terv" – olvashatjuk. A 68 utáni valóságtól ez a "leírás" igen távol áll. Hasonlóképp propagandaízű az a megállapítás, miszerint a világtörténelemben egyedülálló az az egykori államszocialista gyakorlat, melyben "egyes emberek (a vállalatok vezetői) teljhatalmúlag rendelkezettek a más (az állam) vagyonával." Ez egyrészt ellentmond az előbbi, a tervutasításról szóló tézisnek, másrészt megint csak nem helytálló, hiszen a hatalmas – és rendszerint most már nemzetközivé vált – nyugati nagyvállalatokban a menedzserek önállósága legalább akkora, mint a volt szocialista vállalatvezetőké, ami miatt egyes elméletek már arról beszélnek, hogy a hatalom a tőkés osztály kezéből az 6 kezükbe ment át (ld. Galbraith a technostruktúráról).

Kifejezetten demagóg, és a legrosszabb kiszagda beszédek idézi az a bekezdés, mely arról szól, hogy miközben a pártállam-polgárokat áru- vagy választékhiány, lerobbant infrastruktúrák, utazási korlátozások sújtották, sőt a lakosság jó része a létminimum szintjén tengődött, "az állampárt káderei kiváltságokban és hallatlan anyagi jólétben dúskáltak." A különbségeket és a privilégiumokat senki nem tagadja, de ez nem több hangulatkeltésnél, hiszen a mintának tekintett nyugati társadalmakban a különbségek még sokkal nagyobbak, a járadékjellegű tőkejövedelmeket élvezők és a vezető állami bürokraták még nagyobb kiváltságokban és jólétben dúskálnak. (Las Vegas és a Champs-Elysée fényűzése méltányosabb és igazságosabb, mint az aligai pártüdülő?) Harlem vagy néhány nyugat-európai külváros nyomora csak most, az átmenet során kezd nálunk megjelenni: Mellesleg a szerző tudja ezt, és le is írja a következő oldalon, hogy "Irigység nélkül bele kell törődni abba, hogy megnőnek majd a vagyon- és jövedelembeli különbségek, mert ez a magánvállalkozáson alapuló piacgazdaság velejárója." Sajnos az ellenkezésnél nem az irigység munkál, hanem a megélhetés igénye.

További negatívumnak tekinthető részletek: – javaslat a tandíj bevezetésére a jelenlegi helyzet ismeretében; – azt állítani, hogy a munkanélküliség alapvetően egyéni probléma; – gusztustalan célzás arra, hogy a felvett hitelekkel a szovjet kereskedelmet, netán Kubát vagy Vietnámot finanszíroztuk volna; – a "benzinzendülés" elemzéséből kifejejteni, hogy a társadalom döntő része a taxisokkal szimpatizált, mert úgy látták, hogy a hivatalban levő kormány már fél éve nem hajlandó kommunikálni velük. Márpedig az elégedetlenség kifejezése joga a népnek, "együtt öröklé az igával" azt. A normális csatornákat a kormány zárta el.

Az említett felszínességek sokat rontanak a könyv értékén, amely még így is gondolatgazdag hozzájárulás a mai gazdaságpolitika kritikájához.

Andor László

Szigeti Péter:

Szervezett kapitalizmus
(Mediant kft. 1991.)

Egyetértünk Lukács György azon megállapításával, miszerint hiányzik az 1917 óta végbement kapitalista fejlődés átfogó marxista elemzése.

Ezen elemzésnek azt kellene megmutatnia, milyen módosulásokon ment át a kapitalizmus, melyeknek eredményeként az I. világháború és a Nagy Válság halálosnak tűnő betegségeit leküzdve új életre kelt.

Szigeti Péter megkísérelte felvetni ennek az elemzésnek az alapkérdéseit. Az egyik alapprobléma a szakaszolás: hány szakaszra lehet osztani a kapitalizmus fejlődését és mely vonások jellemzik az egyes

szakaszokat?

Szigeti Péter a három szakaszos megközelítés mellett döntött, a három szakasz eszerint a következő: első a szabadversenyos kapitalizmus, amelyet a szabad piacból fakadó rendezetlenség jellemez; ezt követi egy törekeny és átmeneti monopolkapitalista szakasz, amelyet az állam egyelőre szerény, de fokozódó szerepvállalása jellemez; végül, elsősorban a Nagy Válság hatására, minőségi ugrás megy végbe, beköszönt a szervezett kapitalizmus időszaka.

A könyv megközelítése részben elmélet-eszmetörténeti: Rudolf Hilferding "szervezett kapitalizmus", Karl Kautsky "ultraimperializmus" és Max Horkheimer "későkapitalizmus" felfogását elemzi. Ezek után az eszmetörténet átmege politikatörténetbe: a roosevelti New Deal és a svéd szociáldemokrata kormányzás vizsgálatába, mint a szervezett kapitalizmus olyan politikai formáiéba, amelyek mintát és előképet nyújthattak a II. Vh. után a fejlett tőkés országokban végbement politikai fejlődés számára, és így a mai napig megőrizték relevanciájukat.

De egyáltalán, hogy kerül a csizma az asztalra, azaz milyen belső összefüggés van egy elvont formációelméleti, modellszerű megközelítés (szervezett kapitalizmus elmélet) és a konkrét politikatörténet között?

A szervezett kapitalizmus marxista szellemű elemzésének el kell kerülnie a liberális megközelítés és a leegyszerűsített állammonopol-kapitalizmus (ÁMK) felfogás hibáit. Mindenekelőtt felteendő a kérdés:

– közvetlenül milyen erők "szervezik meg", rendezik, szabályozzák az azelőtt alapvetően kaotikus, rendezetlen kapitalista gazdaságot?

A közvetlen erők a következők: a nagy részvénytársaságok (monopóliumok), az állami beavatkozás és a szakszervezetek. A liberális felfogás ezzel kapcsolatban elköveti azt a hibát, hogy pusztán állam és a civil társadalom kettősségében gondolkodik, azaz nem foglalkozik az állami beavatkozás társadalmi meghatározottságával, az állam egyes társadalmi osztályokhoz fűződő viszonyával.

Az ÁMK felfogás viszont adótnak veszi azt, hogy az állam pusztán a monopoltőkés csoportok eszköze, és ezért szintén elköveti a fenti hibát. Szigeti Péter rámutat arra, hogy az társadalmat, gazdaságot meghatározó- és meghatározott szerepét konkrétan kell vizsgálni. Ezzel nyilvánvalóvá válik az, hogy a szervezett kapitalizmus gazdaságát hiábavaló önmagában vizsgálni, ehelyett szociálökonomiai elemzés szükséges.

Misz József

Trautmann László:

Néhány előzmény a szociáldemokrácia születéséhez

Az 1870-es évektől új korszak kezdődött a munkásmozgalom történetében. Véget ért a szabadversenyes kapitalizmus, kezdetét vette a monopolkapitalizmus és az imperializmus. Ahhoz, hogy a korszakváltás jelentőségét megértsük, vegyük szemügyre a megelőző korszak néhány jellegzetességét.

A szabadversenyes kapitalizmus

A XIX. század kapitalizmusának egyik jellemzője a pénz korlátlan uralma. A termelés, elosztás, csere, fogyasztás totalitását a pénz fogja össze. Így a termelés és fogyasztás egységét szétválasztja eladásra és vételre, ezáltal a termelés eredményét elidegeníti a termelőtől, a fogyasztás eredményét a fogyasztótól. Az elosztást és a cserét véletlenszerűvé változtatja az egyén számára, a pénz kiszolgáltatja őt az elvont társadalmi akaratnak, amelynek a megjelenési formája önmaga. A totalitás egysége elválasztottsága ellenére természetesen létezik, és ez az egység mindig utat tör magának. De ez a kapitalizmusban mindig véletlenszerű, mindig az egyén elidegenedett-eldologiasodott módon jelenik meg. A pénz ennek a társadalomnak a kulcsa, az a forma, amelyik visszajára fordítja az emberi viszonyokat, de ezzel együtt megoldja a társadalom egységének is a problémáját, összeforrasztja a munkamegosztás tagjait, és elosztja a társadalom rendelkezésére álló összmunka-mennyiséget.

A pénz az árucseréből nő ki, de működéséhez már kevés az egyszerű árutermelés. Az utóbbi körülményei között ugyanis a cserélők, az árubirtokosok a szükséges használati érték megszerzése után megállapodnak, "a folyamat kihuny", megújításához egy külső lökés szükséges, ami azonban már nem tartozik a pénz világához. Nem érv ezzel kapcsolatban a szükségletek szakadatlan bővülése, mert a konkrét szükséglet csak a termelésből származhat. Nem képzelhető el termelés nélküli szükséglet, legfeljebb bizonyos körülmények között eltűnik a termeléssel vett szoros kapcsolata. E a bizonyos körülmény pedig a világpiac megjelenése, ahol a helyi termeléssel szembeni követelmény a világszükséglet, és fordítva, a helyi szükséglet szembe kerül a világtermeléssel, amitől elképesztő módon tágulni kezd és maga után rántja az ehhez szükséges pénz megszerzésének az igényét is, azaz a helyi termelést.

Ez az átalakulás egy új szakaszba, a tőkés árutermelésbe torkollik. Elemzésünk szempontjából ennek lényege az érték értékesülése, a csere a cseréért, és nem a használati értékért.

Ennek első fázisa az emberek egy csoportjának rákényszerítése a körkörös mozgásra, ami megint csak nem elsősorban gazdasági kényszer hatására történik, hanem ezen kívüli eszközökkel. Ilyen a protestáns vallás, de ennek tekinthető a pénzjáradék megjelenése is. Mindkettő jellegzetesen felépítményi elem, szó nincsen tehát a kapitalizmushoz vezető szükségszerű, kikerülhetetlen és "szerves" fejlődésről. A folyamat, amelynek beindulása már adott, attól lesz önmagát fenntartó, hogy létrejön egy olyan társadalmi osztály, amelynek fennmaradása használati értékének folyamatos értékesítésétől függ. A munkásosztály számára használati érték és csereérték viszonya megfordul. Lényege, azaz használati értéke csak fizikai újratermeléséből, azaz csereértékének realizálásából származik. Ezt azonban csak a tőkésosztály segítségével tudja megoldani. A tőkés árutermelés alapzatán, amikor a tőkés magántulajdon a domináns, a munkásosztály mindig kikényszeríti a tőkésosztály létezését és fordítva. A két erő tehát összetartozik, de ellentmondásosan viszonyulnak egymáshoz.

Ebben a termelési módban az alap és a felépítmény elidegenedik egymástól. A magántulajdon, a csere és a pénz feltételezik egymást, de a termelő számára úgy tűnik, hogy az állam külsődleges elem, "szabad emberek társulásaként" jön létre. Így az a következtetés adódik, hogy természeti erők következtében létezik tőke-viszony, tőkés és munkás, a társadalmiságot az állam képviseli: Az állam beavatkozása a természeti erők működésébe Isten és ember ellen való véték. A pénz uralma objektív uralom, a tőkés kizsákmányolás és az értéktöbblet termelése objektív folyamat. A politikai állam, polgári társadalom elválása, egyben a kizsákmányolás kiteljesedését is jelenti.

Ebből az ellentmondáshalmazból a kivezető utat csak egy új termelési mód megteremtése jelentheti, mert az alap és a felépítmény elidegenedése, a csere és a tőke mindig ugyanazokat az ellentmondásokat termeli ki. Ez a folyamat nem származhat sem külső erőtől, sem olyantól, aki haszonélvezője a megelőző termelési módnak. A kapitalizmust csak és kizárólag a munkásmozgalom szüntetheti meg, aminek lényege, hogy más módon köti össze a gazdaságot a politikával, az alapot a felépítménnyel, és ezzel a pénz uralma helyett minőségileg eltérően kapcsolja össze a termelőket. Ez az eltérés eredig a folyamatosan terjeszkedő demokratizálást jelenti abban az időszakban, amikor még a termelőerők szükségessé teszik az államot.

A munkásmozgalom felfogása új termelési módként azt is jelenti, hogy működése során fokozatosan át kell vennie a korábbi termelési mód funkcióját is. Az osztályharc tehát termelési módok csatája is, épp ezért alap és felépítmény elidegenedése addig tart, amíg az osztályharc meg nem kezdődik, amíg tehát a társadalom egységének ellentmondása nem kezd fejlődni. A kapitalizmus fejlődése így okozza saját maga

megszüntetését.

Természetesen minden egyes újratermelési fázis a két termelési mód adott viszonyának megfelelően alakul. Az osztályharc pillanatnyi helyzete s a termelőerők fejlettségi foka határozza meg a társadalom újratermelési formáját. Ilyen értelemben a szabadversenyos kapitalizmus gazdasági alapjára jellemzőek a fentebb leírtak. Maga a konkrét gazdaságszerveződési forma, a tiszta piacgazdaság azonban már felépítményi elem, ezért az osztályharc adott állapotának felel meg. A tökéletes verseny a mikroökonómia felfogása szerint olyan helyzetet jelent, amikor egyetlen eladó és egyetlen vevő sem tudja befolyásolni ez árat, tökéletes az informáltság, homogén a termék, és minden gazdasági szereplő racionálisan, azaz a pénz logikája szerint cselekszik. Ebben az esetben a gazdaság egyetlen szereplője sem tud tartósan a többiek fölé emelkedni, mindenki eladóként magántermelő, vevőként pedig a társadalmi akarat megtestesítője, egyik szerep sem tapad szorosan egyetlen személyhez, eladó és vevő egymást váltogatja egy személyben, ezáltal megteremtve a piaci egyenlőséget. Ez azonban nem demokrácia, és ebből nem is vezethető le. A pénzszerzés és elköltés nem a társadalmi akarat demokratikus formája, hanem az árucserének a formája. A munkásmozgalom adott állapotában, tehát az utópikus szocializmus korában, amikor az Owen féle munkajegyeket azonosítják a társadalmi értelemben vett munkával, azaz eltekintenek az eldologiasodástól, ez a piaci egyenlősén kielégítő mind a munkásosztály, mind a tőkésosztály számára. A konkurencia törvénye és az egyenlő cserepartnerek viszonya, az egyenértéki és igazságos csere eszméje elsődlegesen a politikai feszültségek levezetésére szolgál. Nem állíthatjuk tehát, hogy a kapitalizmus lényege lenne a konkurencia, annak pusztán egy adott történelmi korszakra vonatkozó formája.

A monopolkapitalizmus

Ebből a szempontból nézve a problémát, a monopolkapitalizmus kialakulása mögött ez osztályharc újabb fejleményét kell látnunk, ezen belül is a munkásosztály fejlődésének másik állomását. A megelőző korszak szocialistáihoz képest ebben a szakaszban kidolgozzák a tudományos szocializmus elméletét. Az ezzel kapcsolatos szakadás az elméleten belül Proudhon és Marx között folyó vitában érhető tetten, az igazságos cserétől a csere igazságosságáig és meghaladásáig. Ezzel együtt elmélet és gyakorlat között új viszony alakul ki. Az elmélet segítségével megszerveződik maga a munkásmozgalom, új politikai célkitűzések jelennek meg, amelyek a gazdasági alap radikális átalakítását ígérik. A mozgalom ezen szakaszának a csúcspontja 1871, a párizsi Kommün, amelyik a termelés megszervezésének új módját a maga teljességében mutatja meg a világnak. Ez fordulatot jelent a munkásosztály életében is. A Kommün és a hozzá vezető események rákényszerítik a tőkésosztályt, hogy mozgalommá szervezze saját

magát, a konkurencia anarchiája helyébe a termelés tőkés megszervezését állítsa. Ennek a tartalma a kapitalizmus megszüntetése felé tett lépésnek tekinthető, mert az állam stabilitása érdekében korlátozza a magántulajdonon alapuló termelést. De a korlátozás nem jelent megszüntetést, a magántulajdon fennmaradása a kapitalizmus továbbélését jelenti, hiszen az eldologiasodott-elidegenedett viszonyok alapja megmarad, legfeljebb az elidegenedés tudati elemét korlátozza. A "tőkés mozgalom" tehát korlátozott a gazdasági alap által. Ennek az alapnak az átalakítását újra csak a munkásmozgalom kezdheti meg.

Ez az alap nem azonos a szabadversenyos kapitalizmus gazdasági alapjával. Logikailag sem, hiszen itt a gazdaságszerveződési forma és a tartalom viszonyáról van szó, ahol a tartalom nem passzívan viszonyul a formához. Történetileg sem, mert az ösztöke értékesülése, értékesítési korlátozottsága a munkásmozgalom által meghatározza a technikai fejlődés átalakulását is.

A polgárság számára a Kommün tanulsága az egyéni tőke és az ösztöke értékesülése közötti ellentmondás kiéleződése volt. Ennek megfelelően a feladat ennek a kettőnek a szinkronba hozása, a Konkurencia törvényének a kikapcsolása. Ez azt jelenti, hogy a tőkés vállalkozók közötti kapcsolatot nem redukálhatták a pénzre, hanem ki kellett egészíteniük új elemekkel. Ezek azonban nem származhattak közvetlenül a pénzből, nem korlátozódhattak burzsoák közötti kapcsolatokra, mert akkor nem változtattak volna semmit a fennálló viszonyokon. Az állam bekapcsolására volt szükség, a korábbi citoyen-burzsoá szétválasztottságot újra "összebb kellett nyomni", azaz alap és felépítmény elidegenedését a tőkésosztály felől is korlátozni kellett. Ennek az új viszonyoknak a jele az új típusú külpolitikában mutatkozott meg. A gyarmatosítás új hullámának nem titkolt célja volt az egyes országok gazdasági expanziója, és a külpolitika ennek a kiszolgálója. Ezáltal a belső feszültségeket exportálják a fejlett tőkés országok a perifériákra. Ez gyakran megállapított tény. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a külpolitika konkrét iránya és módszere a gazdasági alap átalakítását hozza magával. A német fegyvercsörgető külpolitika Bismarck után legalább olyan mértékben a fiatal, agresszív német tőkének volt köszönhető, mint ahogy a fegyvercsörgetés a német nehéz- és hadiipar hihetetlen növekedését vonta maga után.

A gyarmatosítás már feltételez egy új eszközt, ez pedig a fináncsőke. A korszak kiváló marxista és nem-marxista közgazdászai mind beleütköztek ebbe a problémába, hiszen olyan új elem volt a gazdaság működésében, amely radikálisan átalakította azt. A bankrendszer ebben az időszakban vált a pénzteremtés központi elemévé, az eddig szétforgácsolt és a termelés kiszolgálójának tekintett bankokat a XIX. század végén, a XX. század elején megjelenő jegybankok összefogják és tudatosan

irányítani kezdik. Ezzel egyidejűleg kezdetét veszi az aranypénzrendszer felváltása a hitelpénz-mechanizmussal. Ennek a fő gazdasági újdonsága, hogy a termelés fenntartásához szükséges pénzt a bankok útján lehet csak megszerezni, azaz a bank helyes hitelnyújtás esetén megelőlegezi a piac, a vásárlók ítéletét az adott termékről. Ezáltal a bank központi gazdaságszervező szerepet tölt be. A jegybank megjelenésével és monetáris hatósági funkciójával az állam közvetett módon ugyan, de beavatkozhat a termelésbe. A korszak pénzülméleti vitái, éppen ennek a két gazdaságszervező formának a viszonyát mutatják meg. A bankrendszer-robbanásszerű fejlődését nem pusztán a forgalom növekedése okozta, hanem az állami akarat új köntösben való megjelenése is. Érdemes figyelni arra, ahogy a kapitalizmus kialakulásakor az egyszerű ártermelés "pénze" hogyan válik felépítményi elemmé és mint ilyen forradalmasítja az alapot a pénzáradék és a luxuskereskedelem formájában, ugyanúgy ebben az esetben is a pénz átalakulása hitelpénzzé magában foglalja az alap és felépítmény új viszonyának új elemét.

A bankrendszer átalakulása önmagában kevés az új jelenségek megmagyarázására. Ez a hitelpénz-mechanizmus radikálisan átalakítja a termelést is, monopolizálja azt. A monopóliumok kialakulása semmi esetre sem tekinthető pusztán technikai fejlődés eredményének. Ha azt feltételezzük, hogy a monopólium szerves fejlődés eredménye, akkor ezzel elfogadjuk azt is, hogy a termelés technikai követelményei, a méretgazdaságosság, mindig a társadalmi körülményektől függetlenül növekszik. A termelés társadalmasodását valójában ezzel technikai szükségszerűségként állítjuk be és ezzel elfogadjuk a munkamegosztást, mint a társadalmi termelés technikai követelményét. Másik oldalról, ha a tőkés fejlődés belső törvényszerűségének tartjuk a monopolizálódást, akkor azt állítjuk, hogy a munkásmozgalom és a munkásosztály külsődleges elem ehhez a fejlődéshez képest: Mint ilyen nem képes hatást gyakorolni a kapitalizmusra, sőt, ettől független. Leegyszerűsítve az emberek egy része kapitalista, ők csinálják a kapitalizmust, egy más részük munkás, ők csinálják a munkásmozgalmat. Eltűnik a két termelési mód különbsége és a társadalom egységének a feszültsége, ezáltal eltűnik a társadalom fejlődése is. Ebben a felfogásban az osztályharc megint csak függelékként létezik, mint objektív és tőlük független folyamat. De éppen úgy, ahogy a konkurencia nem belső törvényszerűsége a kapitalizmusnak, a monopolizálódás sem az.

A finánczóke kialakulása lehetővé teszi a gazdaság tőkés irányítását, a piaci anarchia visszaszorítását és az elidegenedés megszüntetése felé tett lépést. De ezzel egyidejűleg a finánczóke saját fennmaradását konzerválja, önmagát nem tudja radikálisan átalakítani. Ezeken a gazdasági eszközökön kívül néhány más elem is megjelenik. Ilyen az új mozgalmak keletkezése, a keresztényszocializmus, az antiszemitizmus stb. Ezt azonban a munkásmozgalom belső fejlődésével és a tudomány átalakulásával együtt csak a következő részben fogom tárgyalni.

1991. őszén is: új tanév, új körök, régi körök megújult tematikával, és minden bizonnyal új arcok a körökön a kollégiumunkban. Az alábbiakban közöljük a szeptembertől biztosan beindítható körök tematikáját, egyéb tudnivalókat. Mint kiderül a leírásból, többségüket két félévre tervezzük, csak néhány egy féléves. Alternatív tárgyként bármelyik felvehető az indexbe, és az alternatív órakeretekre vonatkozó egyetemi szabályozás szerint, be is számíthatók az összóraszámba. Valamennyi körünk nyitott, mindenkit sok szeretettel várunk. Részletesebb felvilágosítást, maguktól a körvezetőktől, minden érdeklődő 1991. szeptember 17-én este kaphat. Ekkor tartjuk ugyanis a félév nyitó előadását, és ezt összekötjük a körtájékoztatókkal ill. egy kis beszélgetéssel, teázgatással. További információk a plakátokról és természetesen a kollégium bármely tagjától szerezhetőek.

CÍMEK, KÖRVEZETŐK, TEMATIKÁK

1. A TŐZSDÉTŐL A TÁRSADALMI VALÓSÁGIG (Czabán László)

I. félév: Milyen gazdasági rendszert feltételez az értéktőzsde?

1. Viszonylag rövid idő alatt megismerni az értéktőzsde technikáit, fogalmait (részvény, kötvény, árfolyam stb.)
2. Működő értéktőzsdéhez szükséges intézményrendszer, kétszintű bankrendszer, államháztartás
3. A magyar pénzügyi rendszer reformja, az ezzel kapcsolatos irodalom feldolgozása, álláspontok és fejlődésük
4. Mi tette szükségessé a pénzügyi rendszer reformját?

II. félév: Milyen társadalmi rendszer az alapzata egy ilyen gazdasági rendszernek?

1. A gazdasági struktúra és a társadalmi viszonyok
2. Ún. piacformák
3. Tőzsde, pénzügyi rendszer, gazdaság, infláció, osztályok és rétegek
4. Mi az alapzata annak a robbanásszerű fejlődésnek (és mi a funkciója), amely az értéktőzsdékben végbement a 80-as években?

Módszer:

közös kutatás, szempontok alapján az irodalmak egyéni feldolgozása, vitákon keresztül, referátumokkal, felkért hozzászólásokkal.

Cél:

az egyes jelenséghől, a tőzsdétől eljutni egy általánosabb fokra.

A feldolgozás mindvégig két szálon fut:

- a. konkrét pénzügyi-gazdasági technikák
- b. milyen érdekek húzódnak meg emögött.

2. POLITIKA - GAZDASÁG - KULTÚRA

(Trautmann Cecília És Vida László)

A múlt félévben már elkezdtük a marxi alapkategóriák boncolgatását. Idén ehhez kapcsolódóan, de tematikailag megújulva folytatjuk a kört. Ez a megújulás lehetővé teszi új emberek bekapcsolódását is munkánkba.

Célunk a politika és gazdaság kapcsolatával való foglalkozás a marxi elméletben. Ezt elsősorban történelmi példákon keresztül tervezzük bemutatni (a protestantizmus és a katolicizmus viszonya a tőkés rendszer kialakulásához, a bankrendszer szerepe a monopolkapitalizmusban, a New Deal, mint új viszony gazdaság és politika között). A marxi történelemszemlélet mellett a különböző korabeli polgári elméleteket is górcső alá vesszük (Bibó, Smith, Ricardo, Heller Farkas, Marshall, Keynes, Samuelson, P. Howard). A foglalkozásokon nem törekszünk kész receptek adására, de szeretnénk, ha mindenki megtalálná a saját válaszát a problémákra.

Találkozó szept. 18-án fél hatkor a könyvtár konzultációs

övezetében.

3. FEKETE DOBOZ-E A "BLACK BOX" VAGY CSAK SÖTÉT? (Szalai Zoltán)

I. A standard mikroökonómia elméleti előfeltevéseinek számbavétele. Ezen előfeltételek által megszabott korlátai – különös tekintettel a munkapiac elemzésére. A hagyományos elmélet korlátai:

1. Mátyás Antal: A polgári közgazdaságtan története az 19~D-es évektől napjainkig
2. Edward Nell: Prosperity and Public Spending
3. Edward Nell: Free Market Conservatism. A Critique and Practice.
4. Karl Marx: A tőke, I-III. kötet

II. A mikroökonómiai nézőpont a makroökonómiában. A mikro- és makroelmélet összeegyeztethetlenségének okai. Ennek következménye: a makro nézőpont feladásának elkerülhetetlensége.

1. Mátyás Antal: mint fent
2. Edward Nell: Free Market...
3. Edward Nell: Prosperity...

III. Hatékonyság és a tőke értelmében vett hatékonyság különbsége. E különbségtétel hiányának okai és következményei a mikroökonómiában. E különbség gyakorlati következményei.

1. Stephen A. Marglin: What Do Bosses Do? The Origins and Functions of Hierarchy in Capitalist Production
2. David S. Landes: Az elszabadult Prométheusz
3. S. A. Marglin: Losing Touch: The Cultural Conditions of Worker Accommodation and Resistance
4. D. Meckenzie. - J. Wajcman: The Social Shape of Technology
5. Andrew Friedmann: Developing Managerial Strategies approach to the labour process

IV. A tőkés hierarchia mint rendszer. A tőkés szabályozás elmélete. Az elmélet gyengeségei. Mégis, miért nyit új utat az elméleti gondolkodás számára az ortodox gondolkodással szemben?

1. David M. Kotz: Comparative Analysis of the "Regulation" Theory and the Theory of "Social Structure of Accumulation
2. Michael Aglietta: A Theory of Capitalist Regulation
3. E. Nell: Prosperity...
4. Robert Boyer: Technical Change and the Theory of "regulation"

4. A NYOLCVANAS ÉVEK A POLITIKATÖRTÉNETBEN ("A szélhámosság kora")

(Andor László)

A kör célja: megbízható fogalmi kereteket adni a közelmúlt történéseinek értelmezéséhez, mivel sajnos e kor tárgyalását az egyetem általában a roppant neveltséges sémákban megnyilvánuló politikusokra és újságírókra hagyja.

A foglalkozások felépítése: a körvezető, vagy egy-egy kijelölt olvasmány alapján felkészült körtag bevezető előadása után a folyamatok lényegének megragadásához szükséges fogalmak együttes, vita során történő felkutatása, építve a már meglévő ismeretekre.

A félév felépítése:

- 1-2. Bevezetés: a globális válság a 70-es években, a lordizmus, a keynesizmus és "az ideológia vége", az egyközpontú világgazdaság és a három világrendszer vége.
3. Margaret Thatcher és a népi kapitalizmus, a tőke-munka ellentét új értelmezése, neokonzervativizmus egy országban.
4. Ronald Reagan és a gonosz birodalma, a kelet-nyugati viszony átértelmezése – az Új Jobboldal világrendje, az USA relatív gazdasági hanyatlása és következményei.
5. a Nemzetközi Valutaalap és a globális adósságválság, az Észak-Dél probléma konzervatív megoldása, neokonzervatív politika - neoliberális gazdasági ortodoxia.
6. Mihail Gorbacsov és a peresztrojka, az állam szerepének átértelmezése a félperiférián, az alternatív világrend felszámolása.
7. Francis Fukuyama és a történelem vége, a társadalomtudomány szerepváltozása a neokonzervatív évtizedben, az ideológia maximuma – hegelianus fordulat.
8. Helmut Kohl és a német egyesítés, a nemzeti összetartozás illúziója, az össznépi egérfogó esete.
9. Jacques Delors és az egységes Európa, a fejlődés fogalmának teljes félreértése,

egy kontinens csodavárasa, az új világgazdasági erőközpont kirajzolódása.
10-11. Utószó: Magyarország a szélhámosság korában, reform és rendszerváltás – a piaci sztálinizmus, a hatalom kisajátításának kiteljesítése, a stabilizáció és kibontakozás örök ígérete, az Új Jobboldal ambivalenciája a félperiférián.

5. MUNKASZERVEZETI FORMÁK A TŐKE KORÁBAN

(Hovorka János)

A tárgy célja: átfogó képet adni a munka világában működő szervezetek formaváltozatairól, az egyszerű kooperációtól a manufaktúrán és a taylori-fordí rendszeren keresztül az utóbbi évtizedekben elindult autonómia-kísérletekig; bemutatni a munkafolyamat kialakult rendjében a politikai és gazdasági vonatkozások összefüggését.

A foglalkozások rendje: a kör munkája a körtagok aktív részvételére épül, ami egy-egy előre megbeszélte olvasmány önálló feldolgozását és bemutatását, valamint az adott téma által felvetett kérdések közös megvitatását jelenti.

Irodalomjegyzék:

- Durand, C.(1982): A leláncolt munka – KJK, Bp.
- Héthy L.– Makó Cs. (1981): A technika, a munkaszervezet és az ipari munka - KJK, Bp.
- Horvát, B. (1990): Munkásönigazgatás az üzemekben, in: Munka, hatalom, gazdaság – BKE TEK, Bp.
- Makó Cs. (1985): A taylorizmustól a munkaszervezeti reformokig – Akadémiai Kiadó, Bp.
- Makó Cs. (1985): A társadalmi viszonyok erőtere: a munkafolyamat – KJK, Bp.
- Marglin, S. A. (1990): Mit tesznek a főnökök? A hierarchia eredete és funkciói a tókés termelésben – BKE TEK, Bp.
- Marx, K. (1967): A tőke I. – MEM 23. Kossuth, Bp.
- Szamuely L. (1980): Ipari demokrácia Nyugat-Európában? Magvető, Bp.
- Tolnai Gy. (1982): Üzemi részvételi rendszerek a mai kapitalizmusban – Társadalomtudományi Intézet, Bp.

6. ALTERNATÍV KÖZGAZDASÁGI ISKOLÁK PIAC- ÉS KAPITALIZMUS-ELEMZÉSE

(Banyár József és Durucskó Mihály)

Az Elméleti Közgazdaságtan 1. félévi tananyagából (Mikroökonómia) kiindulva kísérletet teszünk a neoklasszikus közgazdasági iskola piacértelmezésének rekonstruálására, az alapvető szemléleti ("metaökonómiai") sajátosságok rendszerezésére. Ezután ennek a piacfogalomnak a kialakulását tekintjük át Adam Smithtől Milton Friedmanig. A metaökonómiai számbavétel után gondolat-kísérletként megpróbáljuk az egyes sajátosságokat kicserélni, másokkal felváltani, s megnézni, hogy a csere után hogyan változik a piac fogalom.

A gazdag alternatív elképzelésekből e félév során a Veblentől induló institucionalista iskola elképzeléseit tárgyalnánk konkrétan.

Tervezett irodalom:

Smith, A.: Nemzetek gazdasága
Mikroökonómia (szerk.: Koppányi Mihály)
Friedman, M.: Szabad választás
Veblen, Th.: Az üzleti vállalkozás elmélete
Galbraith, J. K.: Közgazdaságtan és a társadalmi cél

7. "MARX UTÁN SZABADON"?

(Tasy Zsigmond)

A körön felmerülő főbb témák:

1. Marx, a mikroökonómus
2. Marx, a makroökonómus
3. Marx, az összehasonlító ökonómus
4. Marx, a tud.szoc.-os (értsd: tudományos szociológus)
5. Marx, a filo(s)zófus
- 6: Marx, a p(r)olitológus
7. Marx, a piackutató
- 8: Marx, az élcsapat-kapitány
9. Marx, a (ló)vátesz.

Vissza-visszatérő irodalom:

- Marx, K.: Gazdaság-filozófiai kéziratok
- Marx, K. – Engels, F.: A német ideológia
- Marx, K.: A tőke I-III.

Kapcsolódó irodalom:

1. - Mikroökonómia jegyzet
Tasy: Érték- és földjradékelméletek a közgazdaságtanban
2. - Makroökonómiai jegyzet
- Vigh - Czabán: A keynesi gazdaságtan válsága, avagy a keynesianizmus objektív korlátai
3. - egyetemi jegyzet
4. - Csepeli - Papp - Pokol: Modern polgári társadalomelméletek
5. - Tasy: Társadalmi dolgok és a dolgok társadalma
6. - Paczolay-Szabó: A politikaelmélet rövid története
- Szabó: Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986.
7. - Tasy: Az értelmiség útja a konvergencia-elmélethez
8. - Lenin: Állam és forradalom
9. - Fukuyama: A történelem vége?

A kör célja: a felparcellázott társadalomtudományok közös pontjainak megkeresése, és a szétesett totalitás egyre reménytelenebbnek tűnő rekonstruálása.

8. AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉG PÉNZÜGYI SZEMÜVEGBEN (Söveges László)

A kör a pénz fogalmának ismertetésével, a különböző pénzelméletek ismertetésével indul, majd rátérünk a pénzügyi rendszerek ismertetésére. Ezen általános elméleti bevezető után az immáron Európai Közösség nevet viselő integrációt elemezzük, a pénzügyi rendszer oldaláról. Elsőként az EK egységes pénzügyi rendszerének kialakítását célzó intézkedéseket vesszük szemügyre. Elemezzük az EGK pénzügyi rendszerét, majd megnézzük, mi az, ami eddig magvalósult a célokból

Közelebbről:

1. kör: rövid áttekintés a féléves anyagról
2. kör: elméleti történet: a pénz Fogalma, a pénzelméletek
3. kör: a marxi pénzelmélet "
4. kör: a pénz nemzetközi szerepe
5. kör: az integráció fogalma, kialakulása; az integrációs szervezetek

6. kör: az EGK pénzügyi rendszere; a kezdetek
7. kör: az EGK pénzügyi rendszere; a 80-as évek
8. kör: az EK, mint az integráció új szakasza; a 90-es évek
9. kör: Európa 1992.
10. kör: az EK tagállamok vezető bankjai, és véleményük a pénzügyi unióról I. Németország
11. kör: az EK... II. Nagy-Britannia -.
12. kör: az EK... III. Franciaország
13. kör: az EK... IV. Olaszország
14. kör: az EK...V. a többi ország
15. kör: az ECU, mint világpénz; remények, tervek, tények
16. kör: Európai Gazdasági Térség?
17. kör: az EK kibővítésének lehetséges útjai; Európai Egyesült Államok?
18. kör: Kelet-Európa és az EK
19. kör: amerikai és japán jelenlét Európában?
20. kör: az EK, mint a tőke nemzetköziesedésének megjelenési formája

A kört a későbbiekben is folytatni szándékozom, de akkor már kutató jelleggel. Az irodalom elsősorban az aktuális tájékoztatókra épül. A körök formája: rövid - kb. fél óras bevetető előadás, majd az olvasottak megbeszélése.

Irodalom:

- Marx-Engels Összes Művei
- Samuelson-Nordhaus: Közgazdaságtan I-II-III.
- Mátyás Antal: A polgári közgazdaságtan története az 1870-es évektől napjainkig
- Pénzügytan I/1-6.
- Palánkai Tibor: A nyugat-európai integráció
- Blahó - Palánkai - Rostoványi: Integrációs rendszerek a világgazdaságban
- Világgazdaság, HVG, KOPINT-DATORG kiadványok, EK-közlemények

Horn Gyula – Sebestyén István:

HIPERINFLÁCIÓ, STABILIZÁCIÓ, ÁTMENETI GAZDASÁG

(a jugoszláv és lengyel stabilizációs kísérletek tapasztalatai)

Írásunkban az átmeneti gazdaságok pénzügyi stabilizációjának kérdésével foglalkozunk. Erre az biztosít lehetőséget, hogy bizonyos – ha nem is történelmi – rálátással rendelkezünk immár két igen markáns antiinflációs kísérletre: az 1990-es lengyel és jugoszláv sokkterápiára. Megelőlegezve következtetéseinket, azt állítjuk, hogy szükségesnek látszik néhány – e két kísérletnek is elméleti alapjául szolgáló – paradigma újraértékelése, sőt újrafogalmazása.

I. Hiperinfláció, stabilizációs programok, makroökonómiai elmélet

A jugoszláv és a lengyel hiperinfláció megtörésére alkalmazott stabilizációs programok készítése során felhasználták a latin-amerikai és izraeli kísérletek tapasztalatait. A hiperinfláció magyarázatául a ma leginkább elfogadott seigniorage-modell szolgált. (1.)

Mindkét elemzett program a vezető stabilizációs szakértők azon csoportjának nézeteit tükrözte, akik szembehelyezkednek az IMF szakértők véleményével az árfolyampolitika tekintetében. Ennek ellenére IMF-konform programokról van szó, hiszen a Polak-modell mögött álló pénzelméltre épülnek.

Megállapítható az is, hogy a programok nem egy koherens makroökonómiai elméletre támaszkodnak, a legfontosabb alkotóelemek más-más elméleti iskola megállapításaira vezethetők vissza.

Mindkét program a hiperinfláció hirtelen letörését tűzte ki célul a várakozások – néhány makrováltozó inflációs trendjének megtörésével történő – dezinflációján keresztül. Ennek az elméleti alapjai az újklasszikus makroökonómia számára vezethetők vissza. A várakozások szerepét az inflációs tehetetlenség kialakításában Cagan ismerte fel, de igazi jelentőségük csak a racionális várakozások hipotézisének fényében bontakozott ki. A hipotézis rámutat arra, hogy a várakozások kialakításában a gazdaságpolitika alakulása is tényező, ezért az inflációs eszközök – hitel-, árfolyam-, költségvetési politika – kiszámíthatóan deflációs alkalmazásával inflálódásuk megtörhető. Másrészt a hipotézis a gazdaság intézményes merevségeire – inflációs szerződések, bérindexálás – irányította a figyelmet, mivel ezek a várakozások önbeteljesítésének akadályai lehetnek, s ezért a stabilizáció kezdetével megszüntetendők. Harmadrészt, a hipotézis és a természetes ráta-feltevés együttesen a Phillips-görbe rövid távú függőlegességét eredményezte, amiből az antiinflációs intézkedések szociális következményeire vonatkozóan vonhatók le következtetések.

Mindkét stabilizációs program a belföldi hitelállomány szűkítését eszközéül használta. Ezen intézkedés az IMF programok alapját képező Polak-modell logikája szerint a fizetési mérleghez fűződő, és az antiinflációs célokat egyaránt szolgálja. Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy ez az eredmény a monetarista iskola hatását tükrözi. Ugyanis,

míg ebben a kérdésben, hogy a hitelállomány szűkítése antiinflációs hatású-e, nincs különbség a monetarista és postkeynesi iskola között, addig a recessziós hatásokat illetően csak Friedman követői vallják, hogy azok hosszú távon jelentéktelenek, a természetes ráta feltevés alapján. A Polak-modell is azt feltételezi, hogy a pénzállomány változása nem hat a kibocsátásra. Ha ugyanis hatna, akkor a stabil forgási sebesség feltételezésének logikája szerint – ez ugyanis arra épül, hogy a pénzkereslet leginkább a reáljövedelemtől függ – lefékeződne a külföldi tőke beáramlása, a fizetési mérleg pozíció változása kérdésessé válna.

Mindkét program célul tűzte ki a pozitív reálkamat elérését és a költségvetési deficit lefaragását. Előbbi egyértelműen a keynesi likviditáspreferencia vagy a tobini kockázatátvártási elmélet eredményeit tükrözi, hiszen ezekben kamatrugalmas a pénzkereslet. A költségvetés egyensúlyba hozása sem kapna szerepet egy vegytiszta monetarista stabilizációs programban, hiszen ezen elmélet szerint a költségvetési kiadások nem gyakorolnak hatást – vagy csupán rövid távon – a makrokeresletre. Tekintve azonban azt, hogy a lengyel és a jugoszláv gazdaságban a deficit finanszírozásra leginkább a pénzteremtés szolgálhat eszközzel, a deficit megszüntetése a jegybankra nehezedő nyomás enyhítését szolgálja.

Közös az is a két stabilizációs programban, hogy a valutaárfolyam játszotta a pénzügyi fixpont szerepét, oly módon, hogy egy egyensúlyinak vélt értéken nominálszintjét befagyasztották. Ez az eltérés a hagyományos IMF programoktól, amelyekben az árfolyam követi az inflációt, hogy reálszintje fennmaradjon. Nyílt gazdaságban – egyes vélemények szerint – az érfolyam válik a legfontosabb inflációs tényezővé, s ezért a IMF recept alkalmazásával egy leértékelés-infláció-leértékelés spirál alakulhat ki. Ezért mindkét országban egy jelentős leértékelést követő befagyasztást választottak.

II. Hiperinfláció és stabilizáció a jugoszláv és a lengyel gazdaságban

1. Az út a hiperinflációhoz

Jugoszlávia és Lengyelország hosszú utat járt végig, hosszú ideig élt együtt az inflációval, míg az 1989-ben mindkét gazdaságban elszabadult és ellenőrizhetetlenné vált.

Míg Lengyelországban az 1959-től – a Gomulka-korszak átmeneti reformjai után – a befolyást érvényre juttató nagyipari lobby nyomásának hatására tértek le az addig folytatott – Kalecki nézeteire alapozott – az egyensúlyi szempontokat szigorúan figyelembe vevő gazdaságpolitikáról, addig Jugoszláviában a lokális érdekeknek a szövetségi érdekek fölé helyezése jelölhető meg a felszínre törő infláció legfontosabb okaként. Mindét országban szerepet kapott az állandósuló árszínvonal-emelkedés, bár az egyensúlytalanság kezelése eltérő volt.

Mindkét országban – Lengyelországban Jaszcsuk-reform keretében –, már a 60-as évek végén megpróbálkoztak a megbomlott egyensúly pénzügyi restriktióval történő helyreállításával. Az egyensúlyi helyzet javult is, de a súlyos recessziós hatások miatt az intézkedések szigorának fokozatos

enyhítésére kényszerült mindkét vezetés.

Jugoszláviában az 1970-es évek elejét az öngazgatási mechanizmus recentralizációját célzó törekvések jellemezték, az első olajárrobbanásra pedig bezárkózással válaszoltak. Lengyelország viszont – építve a kedvező külföldi hitellehetőségekre, a lengyel szén világszíjkonjunktúrájára – nagyarányú élénkítésbe kezdett, miközben a WOL-reform keretében minden területen – így pl. a bérgazdálkodásban is – nagyobb döntési szabadságot biztosított a gazdálkodó egységeknek. A grandiózus beruházások azonban – a területi és ágazati érdekcsoportok nyomására – részben hatékonytalan területeken történtek, részben pedig a háttérpar kiépítésének elmulasztása miatt erősen importfüggő iparokat hoztak létre.

Lengyelország már 1976-ban bekerült a beruházási ciklus leszálló ágába, amely az importra utalt modern iparágak összeomlásához, súlyos ellátási egyensúlytalansághoz, az informális gazdaság burjánzásához, s végső soron az 1980-81-es válsághoz vezetett.

De Jugoszlávia sem kerülte el a visszaesést a második olajárrobbanás után. Az ország adósságállománya olyan mértékűre emelkedett, hogy 1979-től ismét erősen restriktív gazdaságpolitikára kellett átállni, de ez sem hozta meg a kellő eredményt és 1983-ban – az IMF-fel történt megállapodás alapján – sor került az adósság átütetezésére.

A 80-as években a két ország némileg eltérő vitát választott. Míg Jugoszlávia IMF-szakértők által kidolgozott stabilizációs programokkal próbálkozott, addig Lengyelország – ha szellemiségében hasonló recept szerint cselekedett is – nem a hitelrestrikcióra alapozottan kívánta felszámolni a gazdaságtalan tevékenységet folytató vállalatokat.

Jugoszláviában 1983-ban az új kormány keresletélénkítéssel próbálkozott, majd ennek bukása után 1987-ben újra restriktív, 1988-ban ismét IMF-konform stabilizációs program következett.

A két IMF program a kereskedelmi mérleg pozíció javítását sikerrel oldotta meg, viszont az inflációt inkább gerjesztette, mint fékezte. Tanulságos az is, hogy a keresletélénkítés mind a külső, mind a belső egyensúlyt felborította.

Lengyelországban 1982-ben és 1987-ben olyan reformintézkedések bevezetését határozták el, amelyek a központi forráselosztás megszüntetésén, a vállalati önállóság fokozásán, a nem kielégítő hatékonyságú vállalatok bezárásán, a reálisabban megállapított árfolyamon keresztül törekedtek az egyensúlytalanság felszámolására. Jelentősebb intézményi reformok azonban nem történtek, sőt 1987-ben újabb vállalati centralizációkra került sor.

A reformok konszolidálták a helyzetet. Törés 1988-ban következett be, amikor új – decentralizált – ár- és jövedelemszabályozással próbálkoztak. Ekkor túlpörgött az infláció – miközben fokozódott a hiány is –, romlott a kereskedelmi mérleg. Az infláció elérte a kritikus 80%-os szintet.

Jugoszláviában 1989-ben, Lengyelországban pedig 1988-ban vezették be az árliberalizációt, amely miatt az infláció feltartóztatatlanná vált.

Szerepet játszott ebben az is, hogy mindkét országban liberalizálták a devizaforgalmat. Jugoszláviában a vállalatoknak lehetőségük nyílt dínár-megtakarításaik devizára való átalakítására a devizatőzsdé megteremtésével. Lengyelországban pedig az 1987-es valutatörvénnyel – amely igazolatlan eredete valutáknak banki számlán történő elhelyezését biztosította, gyakorlatilag legalizálták a fekete-piacot.

Lengyelországban a költségvetés helyzete kikényszerítette a bankóprés használatát, ami a hiperinflációhoz vezetett.

Jugoszlávia viszont leértékelési csapdába került, így annak ellenére, hogy költségvetése végig szufficitos volt, belecsúszott a hiperinflációba.

2. Az intézményi sajátosságokról

Az 1974-es alkotmány teremtette meg a jugoszláv öngazgatás 1989 decemberéig fennálló intézményrendszerét, benne az ún. Társult Munka Alapszervezeti rendszert. Az öngazgatásnak ebben a rendszerében számos vonatkozásban enyhült a központi szabályozás. Ennek talán legszembevetőbb eleme volt azon szabályozás megszűnése, mely korábban rögzítette a vállalati jövedelmek bérekre illetve felhalmozásra való felosztásának arányát. Ettől kezdte volt jellemző a jugoszláv vállalatokra az aránytalanul magas bérhányad, mely korlátlan növekedésének elvileg nem volt akadálya. Ez negatívan hatott a felhalmozásra, a versenyképességre. A felhalmozás megfelelő arányát ágazati illetve területi szinten szervezett önkéntes megállapodásokkal – lévén be nem tartásuk nem volt szankcionált – sem tudták biztosítani. Ezt nehezítette továbbá az is, hogy az egységes felhalmozási politikát nagyszámú vállalat között 2 szinten (Társult Munka Alapszervezetek illetve TMASZ-ek Szövetsége) kellett kialakítani, megküzdve a vállalati autonómiával.

A vállalatok erős hatalmi pozíciói a pénzkereslet jellegére is hatást gyakorolnak. A pénzszükséglet ebben a gazdaságban egy állandó tömegű, kívülről nem csökkenthető, de formáját könnyen változtató képződmény, mely csökkentésére irányuló hatásokra formájának változásával reagál. Így a pénzkínálat endogén módon tározott. Ugyanakkor a pénzkínálatnak semmilyen közvetlen hatása nincs a reálgazdasági tevékenységre. Ennek lehetséges oka az, hogy a vállalatok tevékenységére a monetáris hatóságok intézkedései kevésbé hatnak, részben a kereskedelmi hitelezés kiterjedtsége, részben a hatóságoknak a vállalati csődöktől való vonakodása miatt. A gazdálkodó szervezetek a hitellehetőségeik csökkentésére nem annyira hiteligényük mérséklésével, mint inkább a szükséges pénznek vállalatközi kapcsolatokban történt előteremtésével reagáltak.

Az inflációs folyamatok a bankrendszer intézményes gyengeségei révén is támogatást nyertek Jugoszláviában: A bankrendszer a veszteséges vállalatoknak és a hibás beruházásokhoz negatív reálkamatláb mellett nyújtott hiteleket. A vállalatok támogatáshoz való jutása a bankok intézményes pozíciójának függvénye volt, ezt pedig az határozta meg, hogy bankokat csak a TMASZ-ek, azaz a vállalati szervezetek alapíthattak. A bankokat nem a hitelezők, hanem a nagy adások irányították. A bankrendszer maga is hozzájárul az alacsony kamatszint kialakításához, hiszen egyrészt inflációs időszakban átütemezik a tőkefizetéseket és a kamatoktól

eltekintenek, másrészt intézményes eszközökkel kartellszerű megállapodásokkal akadályozták a bankok közti versenyt a betétekre vonatkozóan. A harmadik ilyen eszköz a bakkölcsönök gyakori limitálása volt (nem versenyeztek a betétekért, mert a forrásaik összege korlátozott volt, s kellően magas likviditásukat a JNB eleve biztosította).

A negatív reálkamatláb mellett a másik lényeges jellemző a bankok valuta-egyensúlyhiánya volt. A rendszer sajátosságai miatt az infláció és növekedési üteme mögött a hitelezési oldalon elmaradó nominális kamatlábak ellenére sem voltak érdekelték pozitív nettó valutapozíció fenntartásában. Ennek okai: a devizakitermelő vállalatok által elhelyezett forrásokkal olyan gazdálkodó szervezetek importját finanszírozták, melyek nem termeltek devizát. Ezen túlmenően a külföldi követelések kielégítésére gyakran vettek igénybe rövid lejáratú devizahiteleket, továbbá előfordult számos esetben, hogy a vállalatok képtelenek voltak a külföldi fizetőeszközt biztosítani, így tartozásaikat dínárban fizették ki.

Az infláció növekedésével és a dínár árfolyamváltozásával fedezetlen árfolyamkülönbségek halmozódtak fel, egyre inkább terhelve a bankrendszert. E kérdés megoldása a JNB-t terhelte, s a magas nominális kamatszint irányába hatott. Az 1990-es reform a költségvetésre ruházta a fedezetlen árfolyamkülönbség kérdését, ez pótlólagos kiadásokat jelentett; továbbá egy szanáló szervezet létrehozását tervezték a bankrendszer működőképessé tétele érdekében.

Lengyelországban a szükségállapotot követő 1982-es gazdasági reform adott bizonyos önállóságot a vállalati szférának. Ezt az önállóságot kedvezőtlenül befolyásolta ugyanakkor a reform gazdaságpolitikai hibákból eredő korlátozottsága. Az árrendszer reformja nem hozta meg a kívánt eredményeket s az ellátási nehézségek következtében létrehozott ún. operációs programok ismét teret engedtek központosító törekvéseknek. A modernizált adórendszer – mely változtatott a vállalatok és a költségvetés eddigi kapcsolatán – jótékony hatását az árellenőrzések tompították. A különböző kivételek és kedvezmények skálája is egyre bővült, ez gátolta a vállalatok közti teljesítmények szerinti differenciálódást.

A bankszférát illetően két lényeges változás elodázása tartósította a korábbi állapotokat. A jegybanki és a hitelezési funkció szétválasztása nem történt meg, a jegybank (pénzmisszió) nem vált függetlenné a kormánytól, így a gazdasági életben aktívan jelenlévő párt- és államapparátus szervezeti érdekeitől. A banki betéti és hitelkamatok reálértékben negatívak voltak, ez az eladósodást s nem a megtakarítást ösztönözte, magával hozva a hitelkereslet növekedését. Az infláció jövedelem-újraelosztó szerepe is megnövekedett, az erős politikai alkupozícióval bíró ágazatok (pl. nehézipar) eladósodásának révén a bankrendszer közvetítésével szívták el a forrásokat a többi gazdasági ágazattól. Ezt erősítette a kamatkedvezmény gyakorlatának robbanásszerű terjedése. A pénzpolitikát (mint Jugoszláviában) a legális csodeljárás alkalmazásának elmaradása gyengítette.

Az 1982-es reform részterületeket érintő pozitív változásai (vállalati önállóság, önigazgatói mechanizmus, szabadabb vállalati, pénzügyi rendszer, a külkereskedelemben való bekapcsolódás lehetősége) mellett a tervgazdaság gyenge hatékonysági és egyensúlyi teljesítményében szerepet

játszó tényezők alapvetően változatlanok maradtak, sőt a hatósági szabályozás és az ágazati monopolhelyzetek lényegében erősödtek, az általános érvénye pénzügyi szabályozás fokozatosan egyedi jellegűvé vált.

A reform 1987-ben bevezetett második szakasza a 82-es reform során elsikkadt elemeken túlmenően új elképzeléseket is tartalmazott (a különböző tulajdonformák egyenjogúságának deklarációja, liberalizáció, kedvezőbb adózási feltételek a külföldi tőkerésszel működő közös vállalatoknak, átalakulási törvény, mezőgazdasági monopolhelyzetek felszámolására irányuló törekvések stb.). Ugyanakkor a sorozatosan érvényesült ellentmondásos intézkedések önmagukban biztosították a környezet alapvető változatlanságát, mind a vállalati, mind a bankszféra számára.

A bankrendszer lényegi reformja csupán 1989-ben kezdődött meg, amiket az új banktörvény kétszintű bankrendszert hozott létre, magában foglalva az LNB-t és a kereskedelmi bankokat. Az LNB eszerint klasszikus jegybankként működik. Az 1989-es törvény 9 kereskedelmi bankot hozott létre, ezekkel felváltva az LNB korábbi regionális bankjait. 1990-ben engedélyezik bankok alapítását rt. formájában külföldi tőkerészesedéssel is. Lehetséges külföldi bankok leányvállalatának alapítása is.

Intézményesített munkaerő-allokáció lényegében egyik országban sem létezett az 1990-es reformprogram előtt. A munkavállalói döntések, a munkahelyváltoztatással kapcsolatos elhatározások is informális csatornák szövevényein keresztül alakultak ki, s találtak utat a munkahelyekhez. Mikroszinten kétféle jelenségre mutattak rá az empirikus kutatások, nevezetesen állandó nyomás érvényesült a túlfoglalkoztatásra, ugyanakkor a foglalkoztatás a retesz-effektus révén nem csökkenhetett: Makroszinten ehhez járult a sajátos munkaügyi törvényhozás, s a csődszabályozás elégtelen volta. A két ország közötti legfőbb különbség abban ragadható meg, hogy Jugoszláviában a külső munkaerőpiacok hatottak a belső munkaerőpiac néhány szegmensére. Az ország foglalkoztatáspolitikája már a 60-as évektől kezdve ismerte a munkanélküliség kategóriáját, ezért engedélyezték a külföldi munkavállalás lehetőségét. Lengyelországban ezzel szemben a munkanélküliség az átalakulás (1988-90) előtt hivatalosan ismeretlen volt.

Az 1990. évi reform egyik fontos célja volt a munkaerőpiac létrehozása. Ez jelenti az elbocsátás lehetőségét, azaz Lengyelországban a munkanélküliség intézményének elismerését; kollektív szerződéseket a munkavállalók és a tőketulajdonosok ill. az állam között; a létező foglalkoztatási hivatalok átalakítását munkaközvetítőkké (Jugoszlávia), illetve ilyen intézmények felállítását (Lengyelország); s végül a munkanélküli segélyek és juttatások rendszerének kidolgozását.

Ilyen környezeti feltételek mellett indult meg tehát a két program.

10. Az 1991. évi gazdaságpolitikai programokról

1990. január elsejével különböző előkészítő intézkedéseket követően mindkét országban alapjaiban hasonló, két szakaszból álló gazdaságpolitikai program vette kezdetét. Jugoszláviában fokozatosan liberalizálták az importot és az árakat, a monetáris politikát szigorították, míg Lengyelországban jelentősen csökkentették a költségvetési hiányt; a bérszabályozást és a monetáris politikát szigorították. E kettős jellegű, rövid- és hosszú távú célokat is magukban foglaló programok első szakasza a tulajdonképpeni "sokk-terápia" a hiperinfláció letörését, a piaci egyensúly létrehozását célozta, megteremtve a kedvező feltételeket a 2. szakaszban megvalósítani kívánt rendszerbeli változásokhoz, az állami tulajdon lebontásához.

A nemzetközi recept alapján bevezetett programcsomag 6 elemből állt:

- 1) A nemzeti valuta belső konvertibilitásának leértékelést követő bevezetése
- 2) Egyensúlyi költségvetési politika
- 3) Restriktív monetáris politika
- 4) Az árak felszabadítása – alapvető termékek és szolgáltatások árának befagyasztása fél évig
- 5) Restriktív jövedelempolitika
- 6) Szociálpolitikai elemek

Bővebben kifejtve a fentiek:

1) A legalább fél évig rögzíteni kívánt árfolyam (7 új dinár = 1 DM) volt a nominális fix pont a programban. Devizabelföldiek számára folyó tranzakciókban korlátlan devizaátváltást tettek lehetővé. Előzőleg Jugoszláviában, Lengyelországban nagyobb arányú leértékelést hajtottak végre. A valuták belső konvertibilitásának mint az infláció elleni harc eszközének bevezetését lehetővé tette Jugoszláviában a kialakult dínárhiány. A konvertibilis dínár iránti bizalmat több eszközzel is erősítették: teljesen liberalizálták a devizaszámlák feletti rendelkezést, a betétek felvételére vonatkozó korábbi korlátozásokat eltörölték. A bankok a dínárbetétekre is adhattak devizakamatot.

Lengyelországban az exportőrök valutabetéteiket a 6500 Zl = 1\$ árfolyamon válthatták át, az importőrök ezen szerezhettek valutát a kereskedelmi bankoktól. A gazdálkodó egységek viszont nem kaptak jogot arra, hogy megtakarításaikat valutára váltsák, nem tarthattak belföldi devizaszámlát sem. A valutastabilizációt Jugoszláviában a JNB tartaléka, Lengyelországban az OECD 1 milliárd \$-os kölcsöne szolgálta. A belső konvertibilitás bevezetéséhez kapcsolódott a külkereskedelem liberalizációja. 1990-ben Jugoszláviában már csak a kivételes termékek szokásos körére vonatkozott behozatali tilalom, Lengyelországban pedig bizonyos cikkek esetében korlátozó importvámokat és adókat vetettek ki.

2) Alapvetett célkitűzés volt a költségvetés egyensúlyára való törekvés mindkét országban. Jugoszláviában a teljes közös kiadás mintegy reálértékben 2 %-os csökkenését remélték. A többi társadalmi, politikai közösségnek, a köztársaságoknak, tartományoknak is törekedniük kellett a kiegyensúlyozott költségvetés elérésére. A köztársaságoknak és tartományoknak azonban finanszírozniuk kellett a társadalmi tevékenységek

alapjai és a nagyvállalatok veszteségeinek egy részét. Fontos kiemelni még, hogy a szövetségi költségvetés többé nem kaphat kölcsönt a JNB-től. Lengyelországban szintén egyensúlyi költségvetést terveztek. A kívánt célt e támogatások lefaragásával, illetve megszüntetésével próbálták elérni. A támogatás csökkenéséből eredő kiadáscsökkenést szociális hálóval ill. társadalombiztosítással kapcsolatos kiadásokkal kívánták ellensúlyozni. A költségvetési egyensúly elérését további eszközökkel is támogatták: a pénzügyi fegyelem erősítésével, a jegybank nyújtotta kamatmentes kölcsönök letiltásával, megszüntettek ill. csökkentettek számos adókedvezményt. Létrehozták az államadósság intézményét, de a költségvetés hitelhez jutását korlátozták.

3) Szigorú monetáris politika és kontrollált pénzügyi rendszer esetén a költségvetési politika intézkedései és az árliberalizáció nem keltik életre a hiperinflációt. Erre a feltevésre alapozták a monetáris politikát. Eszközei: a pénzkínálat csökkentése, pozitív reálkamat bevezetése. Jugoszláviában a pénzkibocsátás szabályozott, a pénzképzés autonóm és ellenőrizetlen folyamatait felszámolni kívánták. A pénzkínálat növekedését 24%-osra tervezték 13%-os inflációs ráta mellett. Új elem a kereskedelmi bankoknak és más pénzügyintézeteknek a JNB-nél elhelyezett kötelező tartalékaik után fizetendő kamat. A JNB megkövetelte a bankoktól, hogy készpénztartalékaik egy részét külföldi fizetőeszköz formájában tartsák külföldi számlákon.

A monetáris és hitelpolitika kettős célja Lengyelországban sem volt más, mint a kereslet túlzott expanziójának féken tartása, valamint a zloty iránti bizalom erősítése. A keresleti expanzió és az inflációs várakozások fékezése érdekében a monetáris politika a likviditás csökkentését célozta. Az infláció csökkenésével párhuzamosan a reál zloty iránti kereslet növekedését remélték. A monetáris irányítás eszközei tekintetében egyre inkább a kamatlábakra tették a hangsúlyt, szemben a korábban alkalmazott hitelplafonokkal. A pozitív reálkamat elérése érdekében a régebben megkötött szerződésekben is megváltoztatták a kamatlábakat. A kamatlábat havonta igazították az inflációhoz.

4) Jugoszláviában 1990. június 30-ig fagyasztották be az alapvető termékek és szolgáltatások árait, egyébként az árakat teljesen liberalizálták. Maximálták az árakat a lakásügyi és kommunális tevékenységek területén. Az infrastrukturális tevékenységekben ezt megelőzően végeztek ármódosítást, hogy kiküszöböljék az aránytalanságokat, és biztosítsák ezen ágazatok egyenrangú gazdasági helyzetét.

Lengyelországban lényegében január 1-től megszűnt a fogyasztói és termelői javakra vonatkozó, még fennmaradt árszabályozás nagy része, s a fogyasztói és termelői áraknak mindössze 5-14 %-a tartozott továbbra is a központi árszabályozás körébe. Ezek egy részénél egy ún. korrekciós kiigazítást (emelést) hajtottak végre a program beindításakor, melynek eredményeképp ezen árak több száz %-kal emelkedtek.

5) Jugoszláviában a restriktív jövedelempolitika a bérek hat havi befagyasztását jelentette. Az 1989 novemberi bérszinthez viszonyítva a bérek kétharmadát megemelték 20 %-kal a befagyasztás előtt. Lengyelországban adóra alapozott jövedelempolitikát alkalmaztak. Az 1990. január 1-től életbe léptetett bérguillotin (Kolodko) lényege: a béralapot

egy inflációs indexszel korigálták, melyet januárban 0,3-mal, februártól áprilisig 0,2-vel, május-júniusban 0,6-tal, júliusban 1-gyel, augusztustól 0,6-tal szoroztak. Ez 30%, 20%, stb. %-os bértömegnövekedést tett lehetővé a vállalatok számára. A beralapemelés tehát elvben lehetséges, de amennyiben a mértéke a megengedettnél nagyobb, büntetőadó fizetést vonja maga után.

6) A jugoszláv kormányzat 150-200 ezer fősre becsülte az 1990-es stabilizációs program végrehajtása következtében előálló vállalati csődök, fizetési képtelenség és elbocsátások által érintett csoport nagyságát. A társadalombiztosítás rendszere volt hivatott arra, hogy szociális hálót képezzen a program időtartamára. A szociális-jóléti intézkedések pótlólagos költségét az 1990-es bruttó társadalmi termék kb. 0,6%-ra tervezték.

A lengyel kormányzat a negatív következményeket ellensúlyozandó megnövelte szociális-jóléti kiadásainak költségvetésen belüli arányát. Megkezdte a legrászorultabbaknak juttatandó transzferek biztosítását célzó terv kidolgozását, ill. egy "Munkanélküli Alap" létrehozását. A munkanélkülieket 400 ezerre becsülték éves szinten.

A felsorolt programelemek értelemszerűen kiegészültek további részpolitikákkal és részben a programok bevezetése előtti lázas törvényhozási tevékenység révén egyéb, liberalizációs ill. deregulációs jellejű intézkedésekkel, törvényekkel.

4. A program eredményei

A jugoszláv program kezdeti eredményei közé sorolhatjuk az infláció növekedési ütemének erőteljes lassulását, a valutatartalékok növekedését, a piaci kínálat javulását, a külföldi adósságok csökkentését. Az árfolyam szintje kedvezően hatott a fizetési mérleg pozíciójára (2,9 md \$ többlet április végéig). A kezdeti időszak kedvezően alakuló makropénzügyi mutatói tették lehetővé a dinár konvertibilitása külföldi elismerésével kapcsolatos IMF-tárgyalások megkezdését.

A gazdaság szerkezeti átalakulási folyamatának megindulására is mutattak jelek. A liberalizációs és deregulációs politika kedvező feltételeket teremtett a magánszektor és a vegyesvállalati szféra terjeszkedéséhez. A kormány féléves értékelése szerint a szociális problémák enyhébben jelentkeztek, mint ahogy azt várták.

Ami Lengyelországot illeti, bár a havi kb. 1%-os inflációs ráta mint célkitűzés nem bizonyult reálisnak, a program megvalósításának eredményi közé kell sorolni a hiperinfláció leszorítását, továbbá a piaci egyensúly és költségvetési helyzet alakulását, a zloty árfolyamának stabilitását, s a külkereskedelem jelentős többletét.

Szembetűnő a program kezdeti időszakában drasztikus csökkenést mutató infláció trendjének megváltozása. Ennek lehetséges okai: a bérpolitikai szabályozás, a stabilizációs program kezdetén alkalmazott helytelen sorrend, az, hogy a vállalatok továbbra is az ún. költségplusz árképzési módszert igyekeztek alkalmazni, s legfőképp a fogyasztási cikkek iparát sújtó recesszió.

A program bevezetésének egyik leggyorsabban érzékelhető következménye volt a hiányok erőteljes csökkenése ill. megszűnése. Bár az erőteljesen visszafogott kereslet és a csökkenő termelés miatt a piaci egyensúly meglehetősen alacsony szinten jött létre.

A monetáris politika kulcstényezője, a pozitív reálkamatláb csak rövid periódusban érvényesült. A reálértékben negatív kamatláb nominálisan mégis elég nagy volt ahhoz, hogy radikálisan visszavesse a gazdálkodói és háztartási hiteligényeket.

A költségvetés a korábban vázolt intézkedéseknek, továbbá kisebb részben az állami szektor dolgozói részére késedelmesen teljesített kompenzációs jellegű kifizetések eredményeképpen a GDP 3%-át kitevő többlettel zárt az első félévben, valamint a költségvetésen keresztül történő redisztribúció mértéke is csökkent. Ugyanakkor a tervezett kormányzati kötvénykibocsátásoknak alig 1 %-a valósult meg, a nem kielégítő szervezés és a lakosság általános elszegényedése miatt.

Az árfolyampolitika, amennyiben a Zl/\$ árfolyam stabilitását tekintjük, sikeresnek ítélni lehet. A stabil és egységes árfolyam biztosításának tényezői voltak: a zlotybetétek magas nominálkamat szintje, a gyakran túlzottan magas importadók egyidőben történt bevezetése, a hazai lakossági megtakarítások átváltása, valamint a vállalatoknak a ROD számlákon elhelyezett valutáik eladása, a konvertibilis exportnövekedés és a realizált külkereskedelmi többlet. A nem konvertibilis elszámolású, elsősorban a Szovjetunióval bonyolódó kereskedelmet Lengyelország az első félévben 2,58 md Rbl-es aktívummal zárta, amely súlyos problémát jelentett a kormányzat számára.

A második szakasz: recesszió és korrekció

Jugoszláviában az ipari termelés fél év alatt mintegy 10 %-kal csökkent, az össztermelés a tervezett 2 % helyett 10 %-kal esett vissza, a kiskereskedelmi forgalom 29 %-kal csökkent. A bérszabályozás terén következetlenségek voltak megfigyelhetők (a személyi jövedelmek kezdeti mértéktelen kiáramlása, az eltérő szigorral megvalósuló bérbefagyasztás az egyes köztársaságokban, melyek odavezettek, hogy a béremelések értéke az első 3 hónapban átlagosan 20 %-os volt, de egyes köztársaságokban a 40 %-ot is elérte. A közösségi szektor kiadásait sem voltak képesek megfogni, mivel ezen a téren a föderációnak korlátozott a beavatkozási és ellenőrző lehetősége.

A devizatartalékok felduzzadásának forrása tehát nem a reálgazdaság teljesítésének javulása, hanem hitelfelvétel, lakossági valuta megvásárlása, az import késleltetett, az export előrehozott megfizetése, a kedvelő fix árfolyam, valamint a magas dínárkamatok mellett a rövidtávú kockázati tőke beáramlása. A kisvállalati boomhoz hozzátartozik az a tény, hogy ezek döntő számban a kereskedelmi és a szolgáltatási szférában jöttek létre. A külföldi tőkerészesedéssel bejegyzett 1200 vegyesvállalat nagy része jugoszláv vendégmunkások befektetéseit jelentette.

Az első néhány hónap elteltével a belföldi drágulás és a rögzített

árfolyam következtében a dínár egyre inkább túlértékeltté vált. Innentől kezdve erősödtek a leértékelési várakozások, a vállalatok minél korábban akartak kemény valutához jutni, s fokozni az importot a kereskedelmi mérleget a deficit irányába nyomva. A túlértékelttség mértékét kb. 40 %-osra becsülték. A félév végén a külkereskedelmi mérleg 1,5 md \$-os deficitet mutatott.

A restriktív pénzpolitika következményeképp a vállalati szférában tömeges fizetéseképtelenség volt megfigyelhető. A tartósan ráfizetéses vállalatok fizetési kötelezettségei meghaladták az 1 md \$-t. 523 vállalat ellen indult csődeljárás az első félévben. Az elharapózott fizetéseképtelenség döntő részben a bankrendszerterhelte. A monetáris restriktió bár kevésbé volt olyan erős, mint elképzelték, mégis felkészületlenül érintette a bankrendszerterhelte és a termelő szférát. A folyamatos újratermelés a dínárhány miatt majdnem lehetetlenné vált, a növekvő kamatok miatt csak óriási költségekkel tartható fenn. A JNB a forgalomban lévő pénztömeg csökkentése céljából megdrágította az elsődleges emisszióból származó hiteleket, kikötötte a kereskedelmi bankok kötelező tartalékainak növelését, és a devizabetétek 90 %-ának kötelező külföldi kihelyezését.

A bankrendszer szanálására tervezett ügynökséget a tagköztársaságok érdekellentétei miatt nem állították fel, a likviditási probléma kezelését nem végezték el a sokk-terápiával párhuzamosan. Nem haladtak előre az intézményi reform különösképpen a pénz- és tőkepiac ill. munkaerőpiac kiépítése, ill. működése terén sem.

Lengyelországban a kormányzat által stabilizációs program negatív hatásaiként előrejelzett folyamatok a vártnál sokkal súlyosabban alakultak. Az ipari termelés 28 %-kal csökkent az év első 8 hónapjában, a beruházási tevékenység 14 %-kal esett vissza. A magánszektorban ellentétes tendencia érvényesült: az év eleji visszaesés után lassú növekedés következett be. A mezőgazdaságban ugyanakkor a szubvenciók leépítése, a termelési eszközök, műtrágyák, növényvédő szerek és vetőmagok árának év eleji emelkedése, a kereslet beszűkülése, piacproblémák a termelés rentabilitását tették lehetetlenné. A kialakult helyzetben a gazdák sorozatos tiltakozó akciókkal bírták rá a kormányt a kedvezőtlen tendenciákat ellensúlyozó néhány intézkedés megtételére.

A sokk-terápia és a mély recesszió következtében a munkanélküliség is nagyobb volt a tervezettnél, július végére 700 ezren voltak munka nélkül, az év végén pedig 1,126 millió munkanélkülit regisztráltak. A restriktív bérszabályozás elérte célját: a bérek emelkedésének mértéke eltérően a korábbi évektől jóval kisebb volt, mint az áráké. A vállalatok nehéz pénzügyi helyzete és a progresszív adózás miatt az emelkedés a megengedettnél is kisebb mértékű volt. 1990 első felében a reálbérek 30,2 %-kal csökkentek. A bérszabályozás nem differenciált a vállalatok között, s a magánszektor vállalataira is ugyanúgy vonatkozott.

Az alkalmazott restriktív politikák hatásaiként jelentkező hirtelen és erőteljesen negatív folyamatok néhány alapvető fontosságú ágazatban (szénbányászat, szállítás, mezőgazdaság) sztrájkokhoz vezettek. A korábban széleskörű társadalmi támogatottság leolvadt, a gazdaságpolitika viták, politikai küzdelmek középpontjába került, párhuzamosan az őszi

elnökválasztás közeledtével és a szolidaritás és táborának fokozatos dezintegrációjával.

Mindkét országban félév eltelte után került sor a második – a tulajdonátalakítást célzó – szakasz bevezetésére, mely a programelemeket illetően korrekciókat is tartalmazott. Ez a szakasz Jugoszláviában, miközben lazítást jelentett a pénzpolitikában, a tulajdonátalakítást összekapcsolta a bérpolitikával. Ennek értelmében a bérek alapvetően szabadon alakultak, de a személyi jövedelem növekedésének 25-50 %-át belső részvények ill. kötvények formájában kapták meg. A pénzpolitika továbbra is alapvetően restriktív maradt, de növekedett a kereskedelmi bankok hitelelőhelye, csökkentették azokat a korlátozásokat, melyek még érvényben voltak. A kormány az óriási vállalati, banki, köztársasági nyomásnak engedve lazított a monetáris politikán.

Lényegében a program második fázisa sem jelentett áttörést, ami a privatizáció beindulását és a veszteséges üzemek bezárását illeti. A kormány – egyes elemzők szerint – nem adott elég hitelt a szerkezetváltáshoz, s nem ösztönözte a beruházásokat sem. A külkereskedelemben a már megindult tendencia erősödött, a deficit 3,86 md \$-t ért el az év végén.

Mindenképpen szükséges röviden utalnunk egy alapvető, a stabilizáció szempontjából kulcsfontosságú tényezőre, nevezetesen a politikai szféra zavaraira. A belpolitikai zűrzavar, a nacionalizmus erősödése, a dezintegrációs folyamatok megrendítették a nemzetközi pénzügyi körök bizalmát. Jugoszlávia a 600 millió \$-os IMF stand by keret második részletét már nem hívhatta le. A dínárba vetett bizalom gyors eróziója következett be, valóságos átváltási pszichózis volt megfigyelhető. A dínár szabad átváltását ősszel felfüggesztették, különböző szigorítások után december végén kormányrendelet korlátozta a devizaszámlán elhelyezett összeghez való hozzájutást – lényegében befagyasztották a devizaszámlákat, végül leértékelték a dínárt (1 DM = 9 dínár). A privatizációs célkitűzések ellentmondásosan jelentek meg a gazdaságpolitikában, a végrehajtás nem haladt. A jugoszláv belső piac dezintegrációja mélyült.

Lengyelországban a program 2. szakasza hasonló korrekciós jellegű intézkedéseket tartalmazott. Az infláció szintjét alacsonyan kívánták tartani, ugyanakkor célkitűzés volt a gazdaság dinamizálása is. A célok elérése érdekében "lazítottak" az alkalmazott politikákon. A béradó szigorának enyhülése tovább folytatódott, július és szeptember között a pénznövekedés 25 % volt, ami meghaladta a 13 %-os árnövekedést. A reálkamatláb továbbra is negatív maradt. A költségvetésben deficitet irányoztak elő a 2. félévben. Kínálatélénkítő intézkedéseket vezettek be, megszüntettek egyes exportkorlátozásokat. Bevezették az új magánvállalkozások teljes adómentességét, a magánszektort speciális hitelkonstrukciókkal is támogatták. Megkezdtek néhány nagyobb monopolszervezet szétbontását. Mérsékelték az importvámokat, remélve, hogy a precedens értékű vállalati csődöket majd a verseny kényszeríti ki. Növelték a lakásépítési támogatást. Elfogadták a privatizációs törvényt, ezt megelőzően tulajdonképpen a magyarországi spontán privatizációhoz hasonló nomenklatúra-privatizáció folyt. A külföldi jogi és természetes személyek tulajdonhoz jutását még mindig erőteljes korlátozások gátolták. Az LNB a likviditási feszültségek tompítása érdekében lazított

pénzpolitikáján 1990 harmadik negyedében. Bevezették az öves kamatlábakat.

A bevezetett korrekciók nem hozták meg a várt eredményeket. Még júliusban és augusztusban az output szerény mértékű növekedése volt megfigyelhető, szeptemberben és októberben ismét csökkenés: Az inflációs ráta jelentőse túlmént a kormányzat előrejelzésein, ennek eredményeképp az évi kamatlábat októberben 43 %-ra emelték, ami később kihatott a gazdasági tevékenységre. 1990 végén az áremelkedések üteme éves szinten kb. 23 %-os volt. 1990. második felében a béremelkedés minden hónapban meghaladta az árak növekedési ütemét. A GDP 12-14 %-kal csökkent 1990-ben. A munkanélküliség 6,1 %-os volt.

A vállalati szféra rövid távú alkalmazkodása a monetáris szigor, a monopol és oligopol struktúrák tükrében nem költségcsökkentéssel ill. termelési szerkezet megváltoztatásával történt, hanem áremelésekkel, a termelés visszafogásával, időleges ill. végleges leállással, a dolgozók kényszerszabadságolásával ill. elbocsátásával.

III. Hipotézisek és következtetések

I. Infláció az átmeneti gazdaságokban

A kifejtésben az inflációt egy-két mozzanattól összetevődő jelenségként értelmezzük. Egyfelől pillanatnyi változásról van szó (árszínvonal-emelkedés), másfelől e statikus mozzanat ismétlődéseiről (inflációs tehetetlenség kialakulása). A modern inflációelméletek – Cagan óta – a statikus és dinamikus jelenséget összekötő kapocsnak az inflációra vonatkozó várakozásokat tekintik.

Mind Lengyelországban, mind Jugoszláviában hosszú ideje együtt élt a gazdaság az inflációval. Mint a legtöbb szocialista tervgazdaságban, e két országban is az 1950-es évek elejére kialakult az inflációs potenciál, mégpedig a nagyarányú beruházások szektorális struktúrája miatt. Ma a termelőeszközöket előállító és az improduktív szektor növekedési üteme meghaladja a fogyasztási cikkek előállító szektorét, inflációs potenciál alakul ki akkor is, ha makroszinten a bér és a termelékenység növekedési üteme harmonikus.

Kialakul tehát az inflációs potenciál, amelynek viselkedése több szempontból is sajátos.

Egyrészt a vállalatok és a gazdaságirányítás sajátos kapcsolata alakul ki, aminek legfontosabb jellegzetessége az, hogy formális-informális csatornákon keresztül a kapcsolat a vertikális helyzetből egyre inkább horizontálisba fordul, kialakulnak a vállalati alkupozíciók. Ez egyaránt érzékelteti hatását a gazdaság kínálati és keresleti oldalának viselkedésében. A kínálati oldalra az a jellemző, hogy a kialakult tőkestruktúra megmerevedik. Itt természetesen az intézményi hiányosságoknak is szerepe van – hiányzik a tőkepiac, mint a mikroszintű tőkereallokáció színtere –, de jelentős szerepet kap a vállalati vezetés és a közép- és alsószintű gazdaságirányítás összefonódása is. A kínálati

struktúra megmerevedik tehát és nem reagál a kialakuló túlkeresleti impulzusokra. A keresleti oldal viselkedése a Kornai János által kidolgozott puha költségvetési korlát jelenséggel jellemezhető.

Az állandósuló és fokozódó árszínvonal-emelkedés magyarázatához azonban meg kell vizsgálni a dinamikussá tevő tényező – a várakozások – milyenségét. Ez – és a sajátos infláció néhány egyéb sajátossága is – elvégezhető úgy, hogy az inflációs potenciál kezelésének módjából indul ki. Mint Kolodko és Macmahon is kimutatja – teoretikusan és sok súrlódással – a gazdaságirányítás számára volt választási lehetőség pénzkészlet és árinfláció, vagyis "valódi" infláció és hiány között. A szocialista tervezőgazdaságok árpolitikáját elsősorban a beruházási expanzióra való törekvés miatt az alacsony és stabil árakhoz való ragaszkodás jellemezte.

A két országban a 80-as évek elejétől kapott szerepet az árinfláció, és még a vizsgált stabilizációs kísérlet megkezdése előtt is együtt létezett ez a két jelenség.

A pénzkészlet-infláció és a korrupció fogalma is szorosan összetartozik. A mi témánk szempontjából ez azért lényeges, mert a korrupciós költségek – pl. kenőpénzek – és a hiány formális költségei – pl. sorbanállási költségek – megnövelik a pénz-áru átváltás tranzakciós költségeit. Ez, sajátos módon, likviditási preferenciához vezet, eredménye a pénz és a csekély számban létező egyéb megtakarítási forma, (takarékbetétek, kamatozó számlák) közötti, a pénz javára történő átcsoportosítása.

A jugoszláv és a lengyel gazdaság eddig említett institutionális és gazdaságpolitikai jellemzői akkor vezettek igen súlyos problémákhoz, amikor a belső egyensúlytalanságok külső forrásbevonással történő enyhítésére nem nyílt többé mód. A tőkeszerkezet rugalmassága ekkor, mint a szükséges exportexpanzió feltétele került előtérbe, s bukott meg a fenti okok miatt.

2. A programok és a valóság

2.1. Az intézményi változtatások mélységéről

Mindkét program – felhasználva az eddigi kísérletek tapasztalatait – mélyreható reformokat is kilátásba helyezett. Jugoszláviában például a tőkepiac fellendítését, a gazdálkodó egységek jogi átalakulásának előmozdítását, privatizációt helyeztek kilátásba. Lengyelországban monopolelleses törvényt léptettek életbe s szintén célul tűzték ki a privatizáció megkezdését.

Ami a privatizációs folyamatot illeti, az mindkét országban megakadt. Lengyelországban pl. 1990 júliusára készült el a privatizációs törvény végleges változata, s végrehajtása szeptembertől indult meg.

A monopolelleses törvények sem érték el hatásukat Lengyelországban – Jugoszláviában kísérlet sem történt ebben az irányban –, mert igen szak ágazati skálában mozogtak, és a vállalatok közti informális kapcsolatokat nem sikerült felszámolni.

A tőkepiac működésének fellendítése is illúzió maradt. Ennek oka részben a lakossági reáljövedelmek súlyos visszaesésében, részben a tőkepiaci kultúra kialakulatlanágában, részben pedig a vállalati átalakulások lassúságában keresendő.

2.2. A programelemek hatásairól

Mindenekelőtt fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy bár a programok az inflációs várakozások megtörését tűzték ki célul, eredményességüket nem lehet pusztán ezen mozzanat sikere/kudarca alapján megítélni. Mint eddig is megpróbáltuk érzékeltetni, a várakozások az inflációs folyamat állandósításában játszanak szerepet, tehát hatásukat csak akkor fejthetik ki, ha a gazdaságot árszínvonal-emelkedésre kényszerítő impulzusok érik. Hosszú távon is érvényes megoldást tehát az hozhat, ha ezen impulzusok belső vagy külső okait sikerül felszámolni, vagy sikerül megteremteni a gazdasági alanyok olyan rugalmas alkalmazkodásra való képességét, amellyel az impulzusok hatása enyhíthető. Egyik gazdaságirányításnak sem állt módjában a külső impulzusok felszámolása (exportexpánziós kényszer, külső infláció), de – elméletileg – lehetősége volt a belső alkalmazkodás megindításához. Emiatt az e környezetben hatásosnak mondható stabilizációs program ismérve nem pusztán az, hogy megtöri a várakozások inflálódását, hanem az is, hogy képes – még hozzá több haszonnal, mint költséggel – megindítani a tőkeállomány modernizációját.

2.2.1. A belföldi hitelállomány szűkítéséről

Ahhoz, hogy a belföldi hitelállomány szűkítése – a Polak-modell logikája szerint – elérje eredményét, a következő feltételeknek kell teljesülniük:

1. A pénzmennyiség változásának hatása át kell, hogy tevődjön a kínálati oldalra, vagyis meg kell változtatnia a nomináljövedelmet (GDP). Ennek feltétele a pénz forgási sebességének a pénzmennyiség üteménél lassúbb változása, ideális esetben stabilitása.
2. A nomináljövedelem (nominál GDP) változásának elsősorban az árindex változásában kell lecsapódnia, a kibocsátásra gyakorolt hatásnak minimálisnak kell lenni. Ez a feltevés explicit módon nem szerepel a Polak-modellben, de implicit jelenléte egyértelmű, ha figyelembe vesszük, hogy a modell logikája szerint a változatlan pénzkereslet – vagy forgási sebesség – és a csökkenő pénzkínálat eredményezi a fizetési-mérleg javulást a külföldi tőke beáramlásán keresztül, és a recesszió kínálati oldalról növelné az inflációs nyomást.

Vizsgáljuk meg, mennyiben teljesül e két posztulátum!

A tőkepiac fejletlensége miatt a vállalatok a rendes üzletmenetük során fellépő kiadásokat túlnyomórészt bankhitelből finanszírozzák, s ezen rövid távon változtatni bajosan képesek. A hitelallokáció szempontjaként – ha az objektivitást tendenciaszerűen fenn kívánják tartani, mindig is a

kérelmező napi likviditási helyzete szolgál alapul, míg a tőkepiac a vállalat reálteljesítményének értékelésére is képes. Ezek miatt hitelrestrikció esetén tehát egyrészt minden vállalatra súlyos likviditási kényszer nehezedik, másrészt nem valósulhat meg a reálteljesítményekre alapozott, objektív szelekció, hiszen világos az, hogy ilyen mértékben monopolizált és korlátozott importlehetőségekkel rendelkező gazdaságokban a valóban hatékonytalan vállalatok likviditáskérdésük továbbgyűrűzik, megérinti az egyébként perspektivikus cégeket is.

A körbetartozások kialakulásával két eset lehetséges. Vagy fokozatosan fölpuhul a csődszabályozás, és a hitelrestrikció fikatív értelmét is elveszti, vagy "következetes" marad a gazdaságirányítás, ahhoz a hős lovaghoz hasonlatosan, aki a nehéz időkben inkább kezeit-lábait vágyja le, így csökkentve élelmiszer-szükségletét, minthogy túllépje az aznapra rendelt porciót.

Abban, hogy a szűkülő pénzállomány hatása hogyan oszlik meg az árszínvonal és a kibocsátás között, a vállalati struktúrának is kitüntetett szerepe van: Az oligopol vállalati struktúra esetén magányos árcsökkenés negatív externáliaként jelentkezik az ezt felvállaló oligopolista számára. Emiatt a kereslet csökkenésekor inkább a kínálati mennyiségek csökkentése a racionális válasz, mint árigazodás.

A fentiek alapján a Polak-modell posztulátumairól a következőt lehet mondani: kitüntettem kedvező politikai szituációban – vagyis, amikor a mikroszintű recesszió nem vált ki azonnal makroszintre politikai bizalmatlanságot, a gazdaságpolitikának – pontosabban a jegybanknak – átmenetileg valóban lehetősége van autonóm pénzpolitikát folytatni, vagyis exogén módon kezelni a pénzkínálatot. Azonban az adott környezetben a stabil forgási sebesség feltételezés nem teljesül. Ekkor a pénzpolitikának még mindig van választási lehetősége, ám figyelembe kell vennie, hogy a 2. feltevés sem teljesül, az árigazodás helyett mennyiségi reakciók történnek, tehát a hitelállomány és a kibocsátás között erős pozitív kapcsolat van, azaz a hitelrestrikció pusztító recesszióhoz vezet.

2.2.2. Az árfolyampolitikáról

Nyitott gazdaságot szemlélve felvetődik a kérdés: a Polak-modell receptjét kiegészítve egy kínálatösztönző valutaleértékeléssel nem szűnnek-e meg az említett hiányosságok? Ezzel kapcsolatban két alapprobléma létezik. Egyrészt sokan kételkednek abban, hogy – mint Lengyelországban történt – a leértékelés önmagában képes kivédeni a hazai vállalatokra rászabaduló világpiaci verseny hatását. A leértékelés olyan esetben hatékony eszköz, amikor az exportágazatok tőkeállománya kielégítő színvonalú, hiszen hatásának lényege az, hogy csökkenti a hazai kapacitásban rendelkezésre álló termelési tényezők külföldi valutában mért költségeit. Minél inkább szorul tehát egy gazdaság a tőke-, vagy alapanyagimportra, annál kevésbé képes a leértékelés javítani az export versenyképességét, sőt a tőkeállomány modernizációját gátolhatja is. A belföldi piac szűkítése, és a leértékeléssel történő exportösztönzés mindenképpen kikényszeríti a külpia felé való fordulást, de kérdéses, hogy tartósan képes-e biztosítani a kívánt exporttöbbletet.

A második kérdés: összhangba hozza-e ez az árfolyampolitika a belső és külső célokat? A Polak-modell kombinálása valutaleértékeléssel a fizetési mérleg monetáris és elaszticitási megközelítésének összeházasítását jelenti. Ez azzal jár, hogy teoretikusan is felbomlik a külső cél (fizetési mérleg javítása) és a belső cél (defláció) közötti összhang. Míg a Polak-modellben a hitelszűkítés mind a két célt szolgálja, ugyanakkor a leértékeléssel elért exportnövekedés és importdrágulás, aggregált pénzsűkítés esetén inflációs hatásokat vált ki.

Ezt a problémát a jugoszláv és lengyel kísérletben úgy kezelték, mintha lehetőség lenne arra, hogy a nagyarányú leértékelés inflációs hatása egy csapásra törjön felszínre. Ekkor az árfolyam ilyen szinten történő befagyasztása valóban megakadályozná az inflációs hatás tartóssá válását. Azonban az exporttöbblet keresleti oldalról is kifejti hatását, mégpedig exportbevételek keletkezésének ütemében. Emiatt fennáll az a veszély – és ezt Jugoszlávia példája élesen mutatja –, hogy a mégis meginduló belső infláció túlértékeltté teszi a valutát, s megtöri az elért exportexpanziót.

A két elemzett példa mindenesetre azt mutatja, hogy agyrészt a valutaleértékelés sem elégséges a recesszió kivédésére, és az alkalmazkodási folyamat beindítására, másrészt az e két programban alkalmazott árfolyampolitika sem bizonyult képesnek az exportexpanzió és a belső stabilitás, e két egymásnak ellentmondó célkitűzés egyszerre történő megvalósításához. Kérdéssé vált tehát, hogy megfelelő pénzügyi fixpont-e az árfolyam.

2:2:3. Mit lehet elérni a sokk-terápiával?

Mindkét ország tapasztalata azt mutatta, hogy a program nevezetése utáni első hónapokban az inflációs ráta viszonylag magas maradt, bár fokozatosan csökkent. A második szakaszban igen alacsony szinten megszilárdulni látszott, majd – mindkét országban a nyár vége felé – ismét nőni kezdett. Ez is igazolni látszik azt a véleményünket, hogy a várokozások dezinflációja önmagában nem képes veszélytelen szintre szorítani az inflációt, hiszen ha az árszínvonal-emelkedés irányába ható erők újratermelődnék, a várokozások alkalmazkodnak e hatásokhoz.

A másik kérdés az, hogy milyen tartósan képes biztosítani a sokk-terápia az infláció lassulását. Itt figyelembe kell venni az előző kérdésre adott választ, és azt, hogy nemzetközi tapasztalatok szerint 80-100 %-os infláció esetén kerül költségvetés a seigniorage-csapdába. Mindkét ország esetében az infláció e szinthez veszélyesen közel stabilizálódott. Olyan

szinten, amelyen egy jelentősebb gazdaságpolitikai tévedés végzetessé válhat.

Végül fel kell tenni azt a kérdést is, milyen árat kell fizetni ez "eredményekért", hiszen az ismertett stabilizációs programok súlyos társadalmi-gazdasági költségekkel jártak. Ez a makroökonómiai elmélet szempontjából azt jelenti, hogy a gazdaság inkább a postkeynesi semmint a monetarista elképzelés szerint reagál, vagyis a Phillips-görbe nem függőleges, a természetes ráta-hipotézis nem teljesül. Ilyen esetben a gazdaságpolitika feladata egy, az infláció lassulása és a szociális szempontok szerint optimális megoldás kidolgozása.

Úgy tűnik, hogy a jugoszláv és a lengyel kísérlet programjainak egyik leggyengébb pontja volt a szociális konfliktusok kezelése. Kérdéses, hogy olyan környezetben, ahol a tőkeállomány modernizációja elvben sem biztosított, különösen elmaradott a munkaerő mobilitását szolgáló intézményrendszer (lakásállomány, közlekedés, munkaerőpiaci intézmények), ésszerű-e egycsapásra súlyos recesszióval járó intézkedéseket foganatosítani.

Végül itt kell említést tenni arról is, hogy milyen jelentősnek bizonyult a politikai szféra szerepe a két országban. A két kísérlet eredményessége közötti különbségeket is részben erre lehet visszavezetni. Míg ugyanis Jugoszláviában a tagköztársaságok széthúzása és a politikai elitek krónikus, konszenzusképtelensége aláasta a programba vetett bizalmat, addig a Szolidaritás-eufória Lengyelországban sokáig késleltette a recesszió miatti elégedetlenség politikai manifesztálódását.

3. Néhány tanulságról

– Nagy valószínűséggel igaz az, hogy a világgazdasághoz való igazodás eléréséhez az átmenti gazdaságokban nélkülözhetetlen a gazdasági alanyokra gyakorolt valamiféle kényszer. De az is világosnak látszik, hogy az egyoldalú hitelrestrikció nem képes elvégezni a feladatot, recessziós hatása óriási lehet, tehát költségei messze felülmúlják a várható hasznát.

– Néhány alapintézmény működésének megteremtése elengedhetetlen, általában az intézményi reformok jelentősége túlbecsülhetetlen. A pénzügyi stabilizáció ezt megelőző megindítása nem sok reménnyel kecsegtet. Jól megválasztott

tőkepiac-élénkítő, monopolelles, fogyasztói érdekvédelmet biztosító, munkaerőpiac intézményi alapjait létrehozó intézkedések nélkül a tartós stabilizáció eredménye illúzió.

– Végül úgy tűnik, hogy érvényes lenne egy olyan Phillips-görbe is, amely a fizetési mérleg-célok és a belső célok közötti átváltási kényszert szimbolizálná. Ezért szükség lenne arra, hogy lehetőség nyíljon a köztük való választásra. S ez már nem ezen országok felelőssége elsősorban.

Jegyzetek

1. A modell racionális várakozásokat tételez fel. Arra épül, hogy a pénzkereslet a fokozódó infláció alatt egyre csökken. Emiatt – ha a gazdaságban a kötvénykibocsátás és a külföldi hitelfelvét nem járható út –, a költségvetési deficit pénzteremtéssel való finanszírozása egy szint után felborítja a pénzügyi egyensúlyt. Egy adott inflációs szint fölött deficit reálértéke csökkenni kezd, a költségvetés csapdába kerül, a folyamat eredménye pedig hiperinfláció.

Horn Gyula és Sebestyén István jelenleg a BKE negyedéves hallgatói és egyben a TEK tagjai is. Itt közölt munkájuk 1990/91. évi TDK-konferencián első díjat nyert dolgozatuk erősen rövidített változata. Reméljük, hogy a fő gondolatok lapunk szerény terjedelmi keretei között sem vesztek el.

"Hurrá, nyaralunk!" jutott eszünkbe a film címe. A több-kevesebb sikerrel zárt év után üdítően hatott a Csillebércen szervezett nemzetközi nyári tábor (három angol és két ausztrál vendéggel). Múltidézőként álljon itt a program:

augusztus 17.

Miszlivetz Ferenc a kelet-európai integráció esélyeiről tartott nyitóelőadást, melyet kicsivel később egy "szolid eszem-iszom" követett.

augusztus 18.

Két párhuzamos előadásban Tasy Zsigmond gazdaságfilozófiai problémákat feszegetett, Andor László pedig külföldi vendégeink előtt ismertette az egyetem és a TEK viszonyát.

A főelőadásban Bródy András a közgazdaság-tudomány válságát taglalta.

Estébe nyúló beszélgetésben világosított fel minket Réz András a hazai filmgyártás helyzetéről.

augusztus 19.

Délelőtt Szalay Zoltán a munkaszervezet és a baloldal összefüggéseit taglalta. Ezzel egy időben ausztrál vendégünk, Peter Annear, a környezet és gazdaság kapcsolatát elemezte.

A főelőadást Niederhauser Emil tartotta, aki a nemzetek és nemzetiségek kelet-európai helyzetét körvonalazta.

Az est folyamán angol barátaink betekintést nyújtottak a nagy-britanniai belpolitikába.

augusztus 20.

Egy kis pihenésképpen kirándultunk a közeli hegyekbe.

augusztus 21.

A délelőtt folyamán Szigeti Péter a nemrég megjelent könyvének – címe: Szervezett kapitalizmus – (ajánlását lásd a "Könyvekről" rovatunkban) alap gondolatait ismertette. Ezzel egyidőben P. Annear a zöld mozgalmakról tartott egy kiselőadást.

Késő délelőtt pedig Kapitány Gábor vette az utópiákat védelmébe.

augusztus 22.

Délelött Gallai Sándor a Fukuyama-jelenséget tárta fel. Vele párhuzamosan Sally Low – másik ausztrál vendégünk – a nők társadalomban elfoglalt helyét mutatta be. Ezt követben Bodó László a RAF hazai megjelenését firtatta.

augusztus 23.

Andor László az USA relatív gazdasági hanyatlását vázolta. Rostoványi Zsolt az Észak-Dél probléma jövőjét elemezte.

augusztus 24.

Durucskó Mihály a nyugati gazdasági szakértők szemüvegén át vizsgálta a Szovjetuniót.

augusztus 25.

Czabán László a kelet-európai privatizáció tanulságait vonta le. Földes György a mai magyar politikai tendenciákat elemezte. A záróelőadásban Ágh Attila felrajzolta a kelet-európai átalakulások lehetséges értelmezéseit.

augusztus 26.

...de minden jónak vége szakad egyszer, tábort bontottunk és ki-ki otthon élvezte a késő nyár utolsó napsugarait.

N. L.

AKTUÁLIS	- ????????	1
MEGHÍVÓ	- Címek, körvezetők, tematikák	23
ELHANGZOTT	- A nyári tábor előadásaiból	4
MŰHELY	- Horn Gyula - Sebestyén István: Hiperinfláció, stabilizáció, átmeneti gazdaság	31
	- Trautmann László: Néhány előzmény a szociáldemokrácia születéséhez	17
KÖNYVEKRŐL	- Ernst F. Schumacher: Small Is Beautiful	8
	- Nagy Pongrác: Készül a magyar gazdasági csoda?	13
	- Szigeti Péter: Szervetett kapitalizmus	15
KRÓNIKA	- 1991. május 11-től 1991. szeptember 11-ig	50

FORDULAT 11

A BKE Társadalomelméleti Kollégiumának kiadványa

Készült: 1991. szeptemberében

a Hallgatói Tudományos Tanács és

a Közgazda alapítvány támogatásával.

Bihari Zsuzsa és Hovorka János közreműködésével,
a Socialist Worker Review, a The Economist és a Newsweek
magazinok egyes részleteinek felhasználásával,
a BKE házi sokszorosítójában 300 példányban.

Felelős szerkesztő: Balogh Erika

Felelős kiadó: Szalai Zoltán